

VIII

لاكىن بو ئوڭعايغا كوب كېتمەدى، تىزگىنىڭ سول ياعن تارتىدى، كوك ارعاماق ئوز يولن ياحشى بلوچى ئىدى، بو قارت ياكلىشا دىب، يىرشەسكە تلەدى. ھامان نايمان ياعينا قايردى، آزمباي قاتى ئېتىب، ئۆزەنگىنى قىسدى، آچولانا يېرىپ، ياكادان سول ياقنى تارتىدى؛— شوندىن سۇكەنا آت، خاتالىق توڭل، باشقا بىر بىرگە باراڭىزدر، آخىرى، دىب بويسۇندى.

بولارغا قارشى يەش آيغىرنى ئويناتىپ، قولينا ئۇزۇن قۇرۇق تۇتقان بىر قازاق كېلە ئىدى. جېتىر جېتىمەس توقتالا تۇشۇپ سەلەم بېرىدى.

ھەر ئىككى ياق:

— يول بولسۇن!!

— آلاي بولسۇن!!

— سالامالاكىم!! سالامالاكىم!!

دىگەن سوزلەرنى ئەيتىش، مال جاننىڭ آمانلىغى، ئىل كۈننىڭ سولەن سۇراشقاش، آزمباي قارت:

— تاناپوغا ئۇرۇغىسى، ماعجان بالاسى آرسلانباينىڭ جەيلەوينە بارىم دىب ئىدىم، شوشى كۈندە قايدا كۈچكەنلەرنى بلە آلامد، دىدى. قۇرۇقلى قازاق، سابىرسىز آيغىرن تارتا تۇشۇپ، كۈنچەش ياعينا قاراب:

— ئە... نە تۇرا...

دىب كورسەتتىدە ساناب، سۇيەلەپ كېتىدى.

— كوچمى، كېيىكىن ئۆزەننى ئوتەرسۇڭ، چۇبار آيغىردان سولغا بۇرلىپ، بايىكىننى آشاكيچكەچ، آلدۇدا بىر تۈبە كورنىر. ئەنە شول يامان چول دىگەن جەيلەودە آرسلانباي بولر!!.. قارت، سارى آرقادا مېنىم آتم آياق باسماغان ئورن يوق دىب ماقتانوچىلاردان ئىدى. قازاقنىڭ سوزلەرى آرتىندىن آنڭ ئەيىكەن يېرلەرى چىندان دا بىرەم - بىرەم كوز آلدىنا كېلە باردى، ھېچ بىر سوزن قايتارب سۇرامادى.

— دەولەتڭ مول بولسۇن، خوش!!

دىب آتنڭ تىزگىن بوشاتىدى، ئۆزەنگى بىلەن بىر قەتەب آلدىدا، قاتى جىلدېر كېتەيىرىدى. آزمىجان ئەكە يول بويىنچا آتنڭ ئېرىگىنە قويپ، قىزو باردى. تىك كوچمىگە كىرىپ، بىرەودە قىز ئېچىپ چىقىدى. چۇبار آيغىردا، ئۆلكەن آق تىرىمەنڭ آرتىدا ئىيەزلى آتلىرىنى، آلدىدا سىيىق قىنا تۇتۇن چىعارب ياتقان ئوچاقنى كورپ، قوناق بارى، ئېت پىشكەن، سىزىندىدە، سەلەم بېرىپ كىردى، تانىش بولماسالاردا خۇرمەتلىپ قارشى آلدىلار،

ھوجانك يانينا ئوتترب توقتىنك سىمىزى، جلقى قازلىنىك مايلىسى بىلەن قوناق قىلدىلار. بو يورتدا تاغى ئىككى آياق قىز ئىچدى، برەۋەنەن آلب، آش سىكىرو ئۇچۇن، ناسابى سالىدا، دەۋلەتكى مول بولسەن، دۇنياغىز خوش بولسىنى ئىيتىب، يولىنا كىتە بىردى. كوك آرعامانك ئىچى سوورلدى، سوساۋدان ئىرنلەرن يالى باشلادى، كوزلەرى يالترادى، شولاي دا تىكى قازاق ئىيتىكەن توبەگە مىنگەندە قۇياش ياڭا توبەنەيە باشلاغان ئىدى ئەلى، بو قالقونك ئۇستىنە چىو بىلەن قارتىك كوز آلدىنا ئىزلەپ كىلگەن جەيلەۋىنك بۇتۇن ياعى آچلدى. لاکىن اول بونى ياراتمادى: كوللەرى يوق، ياكى قاچاندر بولبدا قۇرۇغان. ھەزر آنك ئورنىدا مالعادا ئەدەمگەدە فايداسىز بر قىزىلت ئولەن ئوسب كىلە. باشقا يىرلەردەدە ئوسمىك سىيىق، ئەلى ياڭا كوچكەن بولسالاردا، يارم سارغىلت. تىك ئورنى- ئورنى بلەگەن ئىيىت يەشلىكلەر كۇرنە، بولار آنى كوڭلىز ئويغا آلب كىتەيدىلەر:

— بورونەيلەر زىرەك بولغانلار، آويا، ھەر نەرسەنك چاماسىنا قاراب ئىسم يىرە بلىگەنلەر: بو جەيلەۋ دۇرۇستەن دە يامان چول ئىكەن، دىدى. كىيىپ، قىزارب ئوتىرغان ئويسونك قىيلا ياعندا ئوتىرغان ئونلاب تىرمەگە قاراعاچ، آزمىباي بر كوز سالودا ئورتاداعى زور اق كىيىز ئۇيىنى كوردى:

— آرسلاىناىنقى شوشى بولرغا تىيىش! دىدى.

IX

بو تىرمەلەر بىلەن قىز ئويسو آراندى قوتاندا بەيلەۋلى قۇلۇنلار ياندا اق باشلى ھانلار، چىلەك، قۇرۇق تۇتۇب، يىيە ساوب يۇرىلەر ئىدى. قارت آننى ئوڭغا ئارتىب، ئۆيلەرنك آرت ياعىنا چىقىدى. ئىككى تىرمە آراسىدا جىلەر كوزلى، قايبىرى قالقو كوكرەكلى كىلنچەكلەر بىلەن يىغەكدە قارا چەچلەرن جىلەكلەرنە دولقۇنلاندرب، باشلارينا كچكەن قىز كەلەپوشلەر كىگەن سۇلو قىزلار آچق ھاۋادا جىرلى- جىرلى كىيىز باسالار، بر كىمپر آلارغا يولباشچىلىق قىلا، بوز بالالار، شولار تىرەسندە بوشنى بوشقا بوشاتىپ، كىلنچەكلەر بىلەن، سۇلولار بىلەن سوز كۇرەشدرىپ، بۇگۇن كىيچ يانىكا بارسام، قابول قىلاسكىم، دىگەن مەعدەنى چىتەلەپ آڭلاتىپ، شايارب يۇرىلەر:

يۇرتىك بر ياعندا ئىككى تۈرەنلى تىمر سابان، ئورو ھەم چابو ماشىنلارنىك بو دالا تۇرمۇشىنىك ئورتاسىدا كورىنوۋى قارت ئۇچۇن مەچىت ئىچىدە زور چەچلى تەرىپلى ئورس كىك يات بولب تۇيۇلدى.

قارت بولارنىك ياندىن ئوتىدى، تورى ئورتاداعى ئۇلكىن اق تىرمە آرتىنا باردى.

آندا بىر ئىيىھلى آت يانندا بىر نىچە قازاق يىگىتى تۇرا، بولارنىڭ بىرىسى، يەشەرسە گى،
بۇتۇنلەي يولچا ئەزىزلىك كىيىنگەنگە ئۇچىشى ئىدى.

آزم نه که یاقنلاشوعا بو یگت آثا قارش باردی:
— حوش کیلسز!! یامان چول سزنی کورمه گه نگه ئون یللار ئوتب ئیدی...
دیپ سلهلم بیردی.

بو - يكت قارتىڭ ئۆزى كىلگەن آرسىلانى ئىدى .
قول بېرىشىلەر . مال جاننىڭ ئامانلىقى ، ئىل كۈنىڭ سۇرۇشى - سۇرۇش
ئۆزىگە كىرىلەر .

كوب يىللار ئلك آرمباي قارت بو يۇرتنك قۇداسى ئىدى. دەرۋەق ئوسب بارغان چاقدا يىگىنك ئاتاسى ماعجان حاجى بلەن ياقنلار ئىدى. ئىكى يەشك قىز، چولپاننى دورت يەشندەگى آرسلانبايغا ئەيتدرب بىر از قالما دا آلعان ئىدى. قىز، چەچەك آوروى بلەن دۇنمادان ئوتدى.

[illegible]

اول بۇگۇن ئىرتە بلەن گەنە، ئۆزىنىڭ تامرى قارلىغاچ سۇلدۇن ھەبەر آلمان ئىدى قىز كىچە كىچ ئۆزىنىڭ كىيىمى قىلغانىنى قاپول قىلغى قاپتاروون بلەرگەن، — قايتقانغا ئىككى كۈن بولدى دىب ئىشتىك... تامر ئىكك ھەلن بلىمىچە، آناڭ ئورتىنا قالغان آعاڭ سارسىماي يۇرتىنا سەلەم بىرمىچە تۇرووڭ بىر يامان ئىش، عوى، دىب ئىيتەرگەن ئىدى. آرسلان ھەزر شۇندا باررعا ئەزىلەن بىر ئىيتەرگەن ئىدى.

لاكىن قارت كىلىپ تۇشكەچ، كىچىگىرگە ئويلادى: بايتۇرە دىگەنلەرى ئولم
توشەگندە ياتا؛ پارتىيانىڭ، ئۇرۇغنىڭ ئىلەرى يىك عاوغالى زامان؛ سايلاولاردا جىتت
بارا... بونداي ۋاقتدا نايمانلارنىڭ ئۆلكەلەرنىڭ بولغان آزم ئەكەننىڭ كىلىپ تۇشۇۋى
موشقا بولمايچاغى مەلۇم ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن دە آرسىلانباي آزم ئەكەگە آچقۇز كورسەتدى،
بايلارچا جىيىشدرلغان ماتور، زور آق تىرمەنىڭ تورىنە - قەدرلى ئورنغا ئوتترىدى،
شۇندا يۇرىگەن كىلىنچەككە يارم شايارب:

— بۇرۇنقى قۇداغىز غەيىلەپ كېتىمەن: توقتىنىڭ سېمىزىن سويغىز، قەزنى مولى كېتىرىگىز، دېدى. لېكىن قوناقنىڭ كەينى بوندى ئوينىچاق بولماي چوچاننى بىر ئاز غەجىپكە قالدردى. قارت، گەرچە ئاز ماز ئوينى كۈلكى سۈيىلەسەدە، ئۇ يۈرەگىدە يېنىدىن بىر يارا بار كېك سىزىلە ئېدى. يەتتە بىر نېچە مەرتەبە سۇرارغا دىيىپ ئۆزىنى ئاچسۇدا، ئۆلگەن ئادەم ئۆزى ئەيتىمەگەچ، باتىرچىلىق قىلا ئەلمەي. مەگەر قارت ئۇزاق كۈندىمەيدى، قەزنىڭ قۇۋەتى تامىرلارغا تارالىپ، قاننى بىر ئاز قايناتا باشلاي بىلەن ئۆزىنى سىزىپ چىقىپ:

— ئاتىڭ مەرحۇم بىلەن ياقىن دوست ئىدىك.... قەز چولپان ئېسىن تۇرسا، كېيىنمۇ بولماق ئىدىك؛ شۇلار بولسا، مېنى بۇ جەيلەۋگە جاي قوناق بولۇپ كېلىمەن، دېدى. قۇرغاق كۆلدە بولۇپ، يېرىمجان قاقساقالغا نېچۈن كېلۈپ سۈيىلەيدى، ئاخىر كېلىپ ئېلى دېۋانا قارچىنىڭ مېڭىنىڭ ئايىغىغا توقتالدى:

— يەشم، دېدى، ئالتمىنى ئوتتۇرىغا ياترا... بوز يەتتە زامانىدا توقتالنىڭ جەلپىسىن ئورلاپ بىر تۇتۇلدىم. ئارقامنى يارغانچى قىندىلار. شۇنداق بىرلى ھېچ بىر ئادەم قول تېدىرگەننى يوق ئېدى... بۈگۈن يامان بىر كېمىر ئېلى ئالدىدا توبەلەپ تاشلىدى.... قارشى ئەيتىرگە يۈرەگە جېتىمەيدى.... غۇمۇرمە بىر مەرتەبە ئۆزىم ياپىلدى. سېن دېدى، جۈنى قۇيۇلغان يامان ئىكەن، بايتورەننىڭ تاشلاغان سۈيىكلەرى ئۇچۇن، ئۇنىڭ خەرمە مالنى باغۇچى، ئۇنىڭ ئېلى تالاب جېغان دەۋلەت ساقلاۋچى يامان ئىكەن، ئۇنىڭلار... ساقال... دېيىپ ئۆزىنى خور قىلدى!! دېدى.

ئارسلانباي ئۇچۇن بۇ غەجىپ بىر خەبەر ئېدى. ئىچىلاش كۈڭلەن قارتنى قىزغاندى، لېكىن ئۆزىنىڭ قاجىغاسى تەغىدا تېرەنەك ئېدى:

— شۇل ئالدىدا شاشقان كېمىر مېنى ئالغا ئوتتۇرىدا! قارشى نى ئەيتىم؟! - ئۇ بولۇپ راست، غەيى. مەگەر مېڭا ھېچ بىر سۈيىك تېگەننى يوق. بېي قىلىپ سايلايدىلار. ئولتۇرمايدىلار.

بولس بولۇپ توشمەگەن كۆرەم!!... ئارا تېرە باينىڭ قەزنى ئىچەم، ئېتىن ئاشىم ئېكەن - قازاق يۇرتى ئۆزىنىڭ بۇ نېمەتلەرنى دالدا قاتىر يۈرگەن بېچارە ئوغلى ھەربىيچىگەدە يېرە توڭلى؟! قارت كۈڭلە بۇزۇپ قالدى... قۇرغاق كۆلدەن ئايماققا قايتىمىچا، كۈڭ دۆلدۈلنى يامان چۈشكە تارتۇپ - مەن شۇنىڭ ئۇچۇن ئېدى!! دېدى. قارت بۇ ئۇنى ئارسلانبايغا قوندى. يەتتە ئۆزىنىڭ تامىرى قارلۇچا سۇلۇنۇڭ شۇنىڭ قىلچان بىلەدە، سەبەبى ئاڭلاغاچ، كېچىدە دېيىپ ئويلايدى. قوناق بىلەن ئۇزاق ئەڭگەشە قىلدى. ئۆزىنىڭ يۈرگەنلەرنى كۆرگەنلەرنى سۈيىلەيدى، سۇڭى ئېكى يىلنىڭ تالاشلارنى سۈيىلەيدى.

آزمىباي ئەكە ئىككىنچى كۈنى، ئىتتىنى آشاپ، قىزى بىلەن ئەبىدەن ماس بولۇپ ئالغاندىن سۇڭ ئۆزىنىڭ ئاقىقى سوزىنى ئىتتىدى:

— بالام، دېدى، ئالتىن كۈل جەيلەۋىنە بار. سارمانلارغا مىندەن سەلەم ئېيت.
 ئول يۇرتنىڭ ئۆلكەلىرىدە مىنىم شوشى سوزىنى ئېرىشەر: ئاۋۇڭ ئاشىنى چاقلى قالىن بولسا، بىر بارى جىمىرلە ئىكەن!! دېگىڭىز بولۇپ جايراب ياتقان كۈللەردە بىر قۇرى ئىكەن!!... بايتورە نەسلى ھەزىر شوڭا ئۇچشاپ قالدى!!... ئەگەر سىزنىڭ ئانا بولغاڭىز، قارا ئايىرلار، قىز قۇرتلار، سارمانلار ياڭياۋۇرت سالىغا نىيەت قىلسا، ئېلىڭىز ئاق كۆڭلۈك ئادەملەرنى ياردەمگە ئەزىر بولۇڭىز... سارمىباي مىنىم سوزلار بىمە قۇلاق بېرىس!!...

ئىلچى قوناقنىڭ بۇ كىنايەلىرى يىتتىگە ئىچىڭىز ئاڭلاشلىقى. ئانڭ كۆڭلىنى شادلىق بىلەن توتىدى. ئۆز ياندىن جاۋاب ئېيتىپ:

ئىندى ئۆزىم ئەكەننىڭ جەيلەۋىنىڭ يولىنى كوردىڭىز!! ئانا بولغا يۇرتى ھەر ۋاقىت سىزنى ئۆزىڭىز قوناقى قىلماقچى تولى دېدى. شول سوز بىلەن دالغا چىقىدىلار.
 ئاتلار ئىيەرلەپ، ئەزىرلەنگەن ئىدى. قارت ئايىن ئۆزەنگىگە قويا يىرىپ، ئۆزىنىڭ ئىچكى زارىنى ئىتتىدى:

— ياساغان ئىيەم، تىل يىردى، ئاق يىردى، مەگەر مالڭ بولماقچى، بۇ دۇنيادا قەدىرلىك يوق ئىكەن!! بايتورەنىڭ ئىتى بولۇپ، يامان كىمپەرلەردەن قىناۋوم كۆپ يىل غۇمۇرىمنى قىسقارتتى. ئىندى قالغان، ئەدەم سىنى ئۆتكەرسەم ئىدى!!.

ئۇزانا چىققان يىگىتلەر بونى ئاڭلامىچا ئېتراش بىر بىرىگە قاراشدىلار. ئىلچى ئۆزىم ئەكەن بىلەن ئارسلانباي ئاتلارنىڭ مىندىلەر. بىرى ياقىنى كۆلگە بىرى ئۆزىنىڭ تامىرى قارلماق سۇلۇڭىغا سەنپ كۆتۈر ياتقان جەيلەۋىنە قاراپ يولغا تۇشىدىلار.

X

جەيگى چىللەنىڭ قىزىلىش ئوت بولۇپ يانۇ چىققان ئېرتەنگى قۇياش بىلەن دالا ئويىغانا. سارمىباينىڭ ئالتىن كۈل بويىغا ئوتىغان جەيلەۋىدە ئۆزىنىڭ كۈندەلىك تۇرمۇشى بىلەن قاينى باشلى.

ئىككىنچى ئۆزىنىڭ قىزىلار قوزغىلاڭى. بولار بۈگۈن تۈندە ئىككى مەرتەبە يوقىدىغانغا ئۇر كۆپ كېتىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئەللىنى چاقلى يۇقىلارنى قالدۇرغانلار ئىدى. شۇنداقلا ۋاقىتتىن كېچىگەرگە تەلەمەدىلەر. تاڭ كېلىپ بىلەن ئۆز ئارا ئاقىرىش — ئاقىرىش سۆيلىشە — ئاۋۇشلانما باشلايدىلار. بولارنىڭ شاۋ شويىغا كۆزلىرىنى تېزىپ ئاقىرىش كۆچى، كېچىگە

بويلى کوچەر باي قارت باش كۆتەردى: دۇنيا ياقترعان، كۈلدە سېيىق عىنا آق تۇمان ھاۋاغا جەيلە، يەشل ساحرانىڭ ئۈلەننىدە ياڭا چېچ قىنا كېلىگەن جەيگى. ماتور قۇياشنىڭ نورلارى چىق سۈۈى بىلەن يالتىراپ ئوينىلار. لاکىن بولار قارتنىڭ آرغان يۈرەگىن قوزغاتا آلمادىلار. دالانىڭ آق تاڭلارى، بوندى آلتىن ئىرتەلەرن اول ئوز عۇمۇرنىدە كوب كوردى، ئەگەر بولارنىڭ ھەممەسى بەرە بەرىنە تاغى بىرگە سەعدەت يۇقى بېرىسەلەر، آنىڭ وانامان سۈيەكلەرى بەلكى بىر آزال ئىتەرلەر ئىدى. لاکىن اول مۇمكىن توگىل ئىدى: كىچىدە باي «سۇڭ كىتەسەڭ، ئىرتە قايتاسەڭ» دېيىپ شىلتە قىلدى... کوچەر باي، آور آقون قوزغالا، بىر نېچە ئىسنى، ئۇيۇشۇپ قاتقان سىگرلەرن سىلكنىپ يازادا، ئورتاداعى تىرمەگە بارا. باشقا ھەممە خالىق يوقىدالار ئىدى ئەلى. تىك يۇرتنىڭ بۇتۇن حىزمەتلەرن باشقاروچى توقالغىنا قارتنىڭ كىروۋىنە ئويغاندى، توزغان چەچلەرن تۈزەتەت، ئورنىدىن تۈردىدا يۇقىلى تاۋاش بىلەن قويىچىغا:

— کوچەر باي ئەكە، تۇتۇنلىكنى آچىپ يىبەرسەڭچى!! دىدى.

قارت يانكادان ئىشقا چېچىپ يىرگە چاقلى سوزلغان قىل قاتش جون آرقانىنى تارتىدى، تىرمەنىڭ تۈبەسىندەگى كىيىرنى بىر ياققاراق تۇشۇردى. ئۇ ئىچى بۇتۇنلەي ياقى بىلەن، ئىرتەنىڭ ساق ھاۋا بىلەن تولدى.

اول آرادا توقال آقساق قويچىنىڭ بارلىق كىرەگىن ئەزىرلەپ بېردى. قارت، قولينا بىر ئىككى تامچى سو سالىپ، كىرلى سۇلىگىگە سۇرتىدە آغاچ ساۋت بىلەن يىرلىگەن قوۋى كۈجەنى، پىشلىپ كىيىرلىگەن تارى يارماسن آساب، كىچىكە كۈن تورسقا قاسالغان كىيىرنىنى آلب يۇرتقا چىقىدى.

آننىڭ مىن بۇرى تۇرغان ئوگىزى قوتاندىن يىراق توگىل، آرقاندا قونا ئىدى. بارىپ، چىشپ آلدى، آغاچ ئىيەرن، ئىسكى كىيىرن سالىپ آتالاندى دا، يولباشچىلىق قىلىپ يۇرى تۇرغان كەجەلەر آرتىدىن، سانى مۇكەلەرگە چىتەكەن قويلارنى، بولار تىرمەسندە يۇمشاق تاۋشلارنى بىلەن مگر—مگر كىلىپ ئىمەرگە آزابلانغان كىچىكەن آپپاق ماتور بۇتۇزىك جۇنلى بولتىرلىرىنى، كوب يىللانغان، زور موگىزلى قارت تەكەلەرنى قوۋب كىڭ دالغا، قۇياش قارشىسىنا تابا ئىيدەپ كىتىدى.

قوى كۇتۈۋى كىتۈگە توقال يۇرتقا چېچىپ، يەنەشە تىرمەدەگى قالمىرگە:

— جاننىڭ بارمى ئوزۇڭنىڭ؟! تۇرساڭچى تىزىرەك!!

دېيىپ آچو بىلەن قىچقىردى. جاۋاب بولماغاچ، ئوزى ئىچكە كىرەپ، ئىشك ياندىدا ئىتتىنا كىيىن جەيىپ، ئۈستىنە قاپچىق ياننىپ يانغان بىرەۋنى آباغى بىلەن ئۇرتىكەلى باشلايدى.

بو — ھەر كۈن قۇياش بىلەن بىرگە قوزغالىپ، كۈن بويىنچا لىرت — لىرت يۈرى،
سېيىن، بېيەن ساۋا، ساماۋار قويا، ئوگىز جىگىپ كۈلدەن سو تاشى، دالادان كېيىن
تىزەك جىيە، ساۋت — ساپا جوۋا تۇرغان، شۇلارنى توقنامى ئىشلەپ، ئىك سوڭدان —
يارتى تۈنلەر جىتەكچى گە يانا تۇرغان، يالچى خاتىن ئىدى.

توقالنىڭ تېپكەلەيىنە بىر قوزغالدى، كۈزىن ئاچىپ قارادى دا:

— ئى... ئە... ئو... دىيىپ سوزىپ ياكىدان يۇقىغا چۈمدى.

باي خاتىنى ئاىي آچولانپ، ئۈستۈن آچقاچ قىلىپ، تەمام ئويانپ، آياققا باسدى:
توقال: سو بىتكەن، سېيىرغا چاقىلى كۈلگە بارىپ قايت، دېدى دە، ئۈزى قۇمىغان
آلب دالاعا تابا يۈنەلدى.

بولار تاۋشىنا تېرە ياندىغا آربادا يۇقلاغان يالچى دا قوزغالدى. بىر ئېسىندى،
سۈيەكلەرنى شىقىرتىپ بىر كىرلىدى: آى، كۈپ يۇقلاپ قالغانمىن ئىكەن، دىيىپ، زور
قونچىلى، كىيىك تابانلى چالاش ئۈچكەلى ئىسكى ئېتىگىن، بويى بويى جىرتىپ يامالاب
بىتكەن بېشىمەن كىدى. يىلەن جىب بىلەن بېيىلەدى دە زور گەۋدەسى بىلەن ئىرى — ئىرى
آتلاپ مېچىكەلى سو آرباسى يانينا كىلدى. آندا قالايمىر ئوگىز جىگىپ آزابلانا ئىدى:

— كېچە بېيە تېپىپ اوڭ قولمىنى شىقىردى... آرقالەن تارتىپ بېرسەنچى! دېدى.

يىگىت مېنىۋى ئىچىدە ئوگىزنى تەرتەگە كىرتىدى، آرقالەن بېيىلەدى دە:

— ئەيدە بۇرە بىر!!

دىيىپ قايش چىقىرىپ بىلەن سىرت بويىنا بىرنى سىزدى. يالچى خاتىن چىلەگىن
مېچىكەنكە آوزىنا تەقىدى دا، آتلار آتلاماس بارغان ئوگىزنى قاۋلى — قاۋلى كۈلگە كىتتى.
بو ۋاقىت دالادا زور شاۋ شو كۈتەرىپ: ئۈز آرا ئىشلەش، تېنچىز آيەرلارغا
چىيىلداشپ، قۇلۇنلار بىلە بېيىلەر قايتالار. تۇن بويىنچا يۇقلامى قاراوللاغان كۈنچى
«آقان» ئىيەرلى آت ئۈستىدە چابىپ ئۇزۇن قۇرۇق بىلەن سىلتەنپ، قوتانغا تابا ئەيدەپ كىلە.
جىلقى قايتىۋى بىلەن بۇتۇن جەيىلەۋدە ئويىلى، شاۋ شولى، خەيات تاغى دا
كۈچەپ تۇشە.

يالچى يىگىت، قولنداعى قۇرۇق بىلەن بېيىلەرگە قارشى باردى. آتندىن ياكىبا
تۈشكەن جىلقىچىغا قاراپ، ھەر كۈنلەك خەدەتى بويىنچا:

— مال جان آماندىر، سۇلتان آغا دىيىپ سۇرادى.

سۇلتان آغا كۈتەرلەپ قاراماسدان، آرىغان، يۇقى باسقان تاۋشى بىلەن:

— تۈرى بېيە آقساب قالدى، يۈرەك ئېيتىپ بىر نەرسە كىرگەن آخىرى، آنا باي

قارتقا كۈرسەتەرگە كىرەك، دېدى.

ئىكەنلەپ قۇلۇنلارنى بەيلەرگە تۇتۇندىلار. بارلىقى ئىللىلەپ ساوم يىپە بار ئىدى. بولارنىڭ ئۆتۈر يېشى سارسىمباينقى، قالغانى ئىكەشەردەن، ئۆچەردەن بولىنىپ، شوشى جەيلەۋدەگى، قىر قازاقلارنى ئىدى. بو اولداغى ئون يۇرتنىڭ تىك ئۆچىسىگە يىپەسىز ئىدى. يالچى بىلەن جىلچى قايرىلەرنى تۈتۈرى قول بىلەن، قىر ساقلارنى كىچىكە قۇرۇقلار بىلەن تۇتۇپ، يىرگە قىلغان تەبەنەك قازقلار بويىنچا سوزلغان آرقانلارغا قۇلۇنلارنى بەيلەپ بىكەندە يۇقىلى كوز بىلەن يەش كىلنچەك آيىلا تاغى بىر نىچە خانى كىلىپ، ئىرلەرگە يوق بار ئوين سوزلەرنى ئەيتە، ئەيتە، بولاردان ئۆزلەرنىڭ قۇلۇنلارنى بەيلەتەيلەر. توقال، قىلامپىر، تاغى بىر نىچە ياردەمچى خانى باينىڭ سىپىرلارنى ساوب بىكەنلەر، كۆتۈچى ئەبىشى بولارنى، ياقتى قۇياش آستىدە يالتىراپ ئوينىغان آلتىن كول بويى بىلەن، يەشلى ساھرانىڭ چىقىلى ئولەنى ئۆستىدە قاراسو زەڭگەر ئىر قالدۇر، آقنىغا قىلاب كىتىپ بارا ئىدى ئىندى.

قۇلۇنلار بىلەن ئىشلەرنى بىتۈر، تىرمەلەرگە كىلگەندە توقال ساماۋار قويا، بىرسى سۇت بىلەن بىرسى كىيىز باسار ئۆچۈن سو بىلەن تولى ئىكى زور قازاننىڭ آستىنا تىزەك سالىپ، يانماغانغا، ئۆرۈپ آزابلانا، يالچى خانى قىلامپىر ئۆك ياقداغى قارا ئۆيدەن قاپچىق - قاپچىق قولى جۇنلارنى چىعارب، شولارنى يىردەگى قامش چىپتا ئۆسىنە آۋدارب آزابلانا ئىدى. سول قولداغى ياڭا آق تىرمەدەن ئورتا بويلى، آسلى كىيىملى، سۇلو ماھابات لاكىن بىر آز يۇقىلى قىيافەت بىلەن بايىچە كىلىپ چىقىدى. اول كىچە قىزى بىلەن آڭلاش بىر سوز تىكلاپتە آلماندا ئىپىرلى كەيىفسىز، قاراڭغى كۆرىنە ئىدى. يالچىغا قاراپ: جۇلقىباي، آق ئۆينىڭ تۇتۇنلىگەن آچ، ئۆك ياقدان بىر آز كىيىن كۆتەر دىدى. آندىن قازان تىرمىنى كىلىپ، جۇنلار چىعارب مانتاشقان قىلامپىرگە آچولى، لاكىن سابىر تاۋش بىلەن: — مېن كىچە ئەيتەمدى سىڭا!! ھەزەرگە قارالار، قىزلار قالىپ تۇرا، ئلك نەغىز آق جۇنلەردەن كىنە باسارسىز! دىدى.

خاننى قاۋشاپ، قالىتران بىكىتىدى - يالۋارولى، ئوتىنچىلى رەۋشە:

— آي قۇدايم آۋا! آقلىم تارالىپ قالغان، عوى: سىز قوشقاننى ئۆتۈتۈپ قوبىغانمىن دىيىپ، بولارنى آشغا - آشغا كىرى كىرتىرگە، تىگەندەن آق جۇنلەرنى تاشىغا تۇتۇندى. ئۆز ئۆيىدەگى ۋاق - تۇيەك ئىشلەرنى باشقارغاچ، ھەر ۋاقىت ئۆلكەن يۇرتنىڭ ھىزمەتدە يۇرى تۇرغان يەش كىلنچەك آيىلالدا كىلىپ جىيتىدى، توقالنىڭ قوشۋى بويىنچا تىرمەدەن، ئەلى كىيىپ بىتمەگەن قۇرتلارنى قۇياشقا چىقاردى، ئلكىلەرى بىلەن يەنەشە ئۆچىنى قازاننى جىۋوب، آستىنا تىزەك ياعىب، بىر نىچە كۆن بويىنچا جىيىلغان سۇتدەن ئىرمىچك قاينانا باشلادى.

باينىڭ يەش خاتنى، زور ساماۋارنى چاق-چاق كۈتەرب، ئورتاداعى ئۆلكەن ئۆيگە ئالب كەردى، چەي تەزلى باشلادى.

بو ۋاقىت سول ياقداغى آق ئۆيدەن يۇرتنىڭ حوجاسى قالن جىلەكلى، تولى قانلى، آزىغا چال كە باشلاغان سارسىمباي ئوزى دە، يۇقىلى كۈزلەرى بىلەن تۇرپ چىقىدى. خىزمەتچى خاتن، ئىش تاشلاپ، آڭا سولى جىنر قۇمغاننى يۈگۈرتىپ كىتىردى، باي يەشل ئۆلەن ئۆستىدە قۇياشدا ئېركەلەنسەن، سابىر جۈنەن خەلەندە جۈلەنباينى چاقىردى:

— بەيلەدەگى آتلاڭ بىر آرخەل جىسىنلار، بولارنى جەلقىغا ئىلت، آندىن قۇلا يورتاق بىلەن بورتە آيەرنى ئالب قايت، بۈگۈن سىنىڭ بىلەن قالغا بارىپ كىلىرىز دىدى. ئوزى چەي تەزىلەنگەن ئۆلكەن تېرمەگە كىتىدى. ئىشكە جىتەكچە، شۇندا قازان تېرەسىدە ماناشقان آيىلاغا قاراپ: — ... آو، كىلىنچەگم!! قارلىغاچ سۇلوۋك تۇرماغان بولسا كىرەك، بارىپ ئوياتساڭچى! دىي ئىچكە كەردى.

XI

قارلىغاچ سۇلو كۈبەن ئويانغان بولسا، كىچەگى كۈڭلىزلىكەن سۇك، آناسىنا كۈرىنەرگە قىيىنسەن، كۈب ئويلارغا خەدەتلەنمەگەن باشى بىلەن ئۆزىنىڭ ئور يازمى تۈرۈندە خاھالانەن، قاراڭغى قايغى ئىچىدە ياتا ئىدى. يالچى تۇتۇلكنى آچدى، يوعارىدان بۇر كىلىپ ساھرانىڭ ساف ھاۋاسى تولىدى. ئۆك ياقنىڭ كىيىن كۈتەردىلەر، ياقنى قۇياش نورلارى كىرەگەن چىلەرلەرى آراسىدىن ئۆيىنىڭ ئىدەندە، كىيىن ئۆستىنە تۈشەلگەن پالاسلاردا شاقماق-شاقماق بولسەن ئۆيىنى باشلايدىلەر، شول ياقنىڭ آچقەلەندىن تىداغى يەشل ئۆلەنلەردە كىيىپ بارغان چىق تامچىلارنى يالتراب كۈرىدى. لىكىن ئېركە سۇلو ھامان قوزغالمادى، تۈگەرەك تېرمەن ئۆك ياق تۈرىدە، كىرەگە بويىنا قويغان كاراۋاندا خەلەر تۈزدەن، كىچكە، نەفىس، آلسۇق آياقلار، كىچكى كۈلەك ئىچىدە ئۆزىدىن ئۆزى دولقۇنلاپ تۇرغان ماتور تەن يۇمۇشاق يورغانلار آستىنا يەشە-يەشە ھامان بىر ياقىدىن ئىككىنچى ياققا ئۆتۈپ بېرىدى. زىھىن نەرسەگەگەن يۈنەلەرگە تىرشىدا، آناسىنىڭ كىچەگى سوزىنىڭ قۇلاغىدىن كىتى ئىدى:

— تىلەننى آلماساڭ، سىڭا بىرگەن آق سۈتمەننى بە خىللەمەم!!

— تىلەننى آلماساڭ، سىڭا بىرگەن آق سۈتمەننى بە خىللەمەم!!

ئۇچىنچى كۈن كىچ، يىڭنى قالىنى كىلدى. تۈي بولماغانغا، خەدەت بويىنچا آنا-ئاندىن يەشەنسەن، كىلىنچەك آيىلا ئارقىلىق خەبەر ئىتتى. قارلىغاچ سۇلو كىسكىن سوز بىلەن:

— مېنىم آڭا قابولم يوق،

دېب جاواب بېردى.

يىگىت حورلانغان، كىيىنچە كىنۇ قالمىق ئېسىندەن يالغانلاپ: قاتى ناوقاسلانېپ
قالدىم، قارام ئۆپكەلەمەسن، دېگەن سوزىنى ئىشنامان،

— ياخشى ئادان توغان اول يامان قىزىلەن بىزنىڭ قارا آيىر يۇرتى نى قىلارغا بلر!!
دېب، قاتى آچو بلەن ئوزىنىڭ بايچۇبارن سوعا بېرب، قاراڭغى تۇتدە كېرى
قايتىپ كېتىكەن، ئارادى ئىلچى آيىلا اولارنىڭ بارن قىزغا شول كۇندە ئوك ئەيتكەن ئىدى.
لاكىن بايىچىچەگە بو خەبەرنى ئېرىشەرگەنى، ياكى آنا يۇرەگى ئوزى سىزىنېپ
قۇدالار يۇرتى بلەن ئىكى ئارادا زور تالاش چىچاچان ئويلاغانى - ئىركە سۇلو بونى
بىلمەدى. مەگەر ئانىسى ئالتىن چەچ يىكە كىچە قىزىن چاقىردى دا، باشدا سۇيىپ ئىركەلەپ،
آي يارمىدان توى بولماچى تورىدا ئىشارە قىلدى، قىز بالانى كوز آغىداي قىلىپ
ئوسىرەسك دە، چىت يۇرتقا جىبەرەسك، آنا كوڭلى ئۇچۇن كوب خەسرەتلى بىر
ئىش بو دېگەن دەدى كىنايەلەر سۇيىلەدى.

قارلۇچاچ سولو باشدا سوز قايتارمادى، آخىردان توزمىچە، ئانىسىنىڭ كوكرەگىنىدە
قاپلانېپ،

— چىچەم، ئىكى كوزم، اول آدەمگە بارمىمىن مېن! دېب توبتورى ئەيتىدى دە جىلاب
يېبەردى. آنا غەدەتدەن تىش خافالى تاوش بلەن قىزىن جىوواتىدى، ئۆلكەن نەسلىنىڭ
ياخشى ئاتانىڭ بالاسى بولغان بىر يىكت... ئاقدىرىڭ شول... يەش يارمىدان ئەيتىلگەن؛
قالم آلغان!!... دېب ئۇزاق سۇيىلەدى.

قارلۇچاچ، بولارغا قاراماسدان، سوزىندەنق تۇردى، جالوندىن توقتاب ئىشك ياڭاغنا
بارب سۇيىلەدى دە آقتىق سوزىن ئەيتىدى:

— تەلەگە ئىگى قىلايىر، قالتاينى ياراتمىم، كوڭلم باشقادار... ئەگەر كۇچلەسەڭر،
گەودەمنى ئالتىن كولدەن ئىزلەپ آلرسىز!!
بايىچىچەنىڭ كوڭلى قاتىدى، شىلتەلى ھەم ئۆپكەلى تاوش بلەن:

— تىلنى ئالماشاڭ، بىزىبىرگەن يىگىتنى تاشلاپ، قۇدالار بلەن تالاش چىچارا تۇرغان
بولساڭ، سىڭا ئېمىزگەن آق سۇتمىنى بەجىللەمەم، دىدى، شونۇ بلەن سوز كىسىلدى.
قىزنىڭ بۇتۇن دالا قۇياش نۇرى ئىچىدە يۇزىپ، تىشدا مال - توۋار ئويىناپ، جەيلەو
قاينانغان زاماندا، تېرمەدە يالغىزى ياتىپ، ئۇچىنى چىچا آلماغان ئويى مەنە شول
كوڭلىسىزلىرىگە بەيلىنىگەن ئىدى. سارسىماي قازان ياندىدا ئىرمىچىك قايناپ مائاشقان
آيىلاغا، يۇمۇشاق تاوش بلەن:

كىلىنچەگم! قارلىغاچ سۇلووڭ تۇرماغان بولسا كىرەك، بارب ئوياتسا ئىچى! دىگەن سوزن ئىشتىكەچ. قىزىڭ يۈرەڭنى دىلتەب كىتتى: ئاتىسى ھەر ۋاقىت يالغىز دىيىپ، ئىككىم دىيىپ قەدىزلى، اول بەلكى كۈچلەمەس، سۇيەب، ئىتەڭدە يىغلاسام، بەلكى كوڭلى قىزغاندىيىپ ئويلايدى. لايىن بولسا شۇبەھلى ئىدى. چۈنكى سارسىبىلى سۇڭى كۈندە نىكىر بىر ئاز خافالى كۆرۈنە، ئۆزىنىڭ سۇلو قىزىنا يۈرەڭدە بىر ئويىكەمى، آچومى آسراغاندا بىر جەلدە قارى، ئوزن سالقن تۇتاي ئىدى. قىز: نى قىلىم، باشم جىتىمى آوا! دىيىپ تاعىن آبدراۋغا چومدى.

تىشان آياق تاۋىشى ئىشلىدى، قوللارنى سىزغانغان كىلىش قازاقنىڭ تىرەن موزىقالى كويى بىلەن آقۇن سوزب،
آسلىڭ قىيىغاندا، تولىپاننىڭ تۇيىغاندا، آرتىق توعان ئىدىك آوا!... دىيىپ جىرلاب آيىلا كىلىپ كىردى. قىز ياتقان يىرىدەن قىچقىرىپ كۆلە يىردى، كىلىنچەكنىڭ جىرىنىڭ آخىرىن شايبان تاۋىش بىلەن ئۆزى كۆيىلەپ قارشى آلدى:
سۇڭقاردى چويىلەگەن، لايىن قۇسداي تۇيىلەگەن، جىكىسىز فىران كىيىنەگەن، شاھزادىنىڭ تۇقى ئىدىك آوا!... آيىلا، فەقىر، يەمىز، لايىن وايىمىز ھەر ۋاقىت شاد كوڭلى، دەردلى يۈرەك بىر خاتىن ئىدى. ئىشكىدەن كىرۈگە ئىلى ھامان يورغانلار ئىچىدە ئىرىن ياتقان دوستىن شايبان شىتەلەدى:

تىرەمەنىڭ تۇتۇنلىگەندەن ياقىسى قۇياش ئۆزىنى قاراپ تۇر! تورعايلار ئۇي تورىدا قارلىغاچ سۇلو تۇرسا ئىچى! دىيىپ سايراپ ھاۋاغا مەنلەر... ئىككى تايىم، سىن نى قىلىپ ھامان ياتا يىرەسەڭ؟!... قوزغالىسا ئىچى؟! — دىدى دە كاراۋاتقا كىلىپ، قىزنىڭ يورغانلارنى تارتىپ ئويىناتما، قىتلاپ ئوبە، شايبان تاشلايدى. بولار يىك كۆيىدەنگى دوستلار، سەدەشلەر ئىدى. ئىككى قىز آچولانمايدى، تارتىپ آلغان يورغانلارنى كىرى يايىنىپ، تەننى آچاسەك، سەۋلەم، مەن كىيىنمەگەنمەن، غوي... دىيىپ رەھەتلىنىپ، ئويىناب، ياكىدان يورغانلارنى تۇرىدى. بايىقى قارا ئويىلار بۇتۇنلەي يوغالدىلار. شۇلار شايبان شىغان ۋاقىتدا كىلىنچەك قىزنىڭ كۆز تۇپلەرنى، بىر ئاز تارتقان ياقاقلارنى ئەيتىرسەك، ياكى كۆرگەندەي غەجەپسىن قارادى دا كىيىنەت ئويىناۋدان توقتالدى. قاراغىم، سىڭا نى بولدى؟ سولغان گۈلگە ئوخشاپ قالغانسەك، غوي... دىيىپ ئىككى قىز ئويى بىلەن يۈزىدەن ئويىدى. ئىككىسىنىڭ دە زىھنلەرى ياشقا ياققا كىتتى. شايبان بىتتى. قارلىغاچ سۇلو بىر ئاز خافالى تاۋىش بىلەن:

يۇقىم ناچار بولدى. يامان تۇشلار تىنچلىمنى آلدىلار، دىدى.

كىلىنچەك، ئىچىلاس كۆڭلەن بۇرچۇلدى، قىزنىڭ مەندەرن قاپلاپ دولقۇنلاپ ياتقان قارا يىڭىك چەچلەرنى ئويىناتىپ، يارم قۇچلايدى.

ئىركە تايىم، دېدى، كىچىك قالتاي بىلەن بولغان ئىش ئۈچۈن آقلىنىپ سۈرەشكىنى كىچىك گەن بولساڭ، تۇشكىنى سۈيىلە يۈرەگىنى ئاچ دېدى. قارلەچ ئور سولادى، يول باش سىنىدەن بەشىگەن نى نەرسەم بار؟ سۈيىلەسەڭ سوز جىتمەس، جىرلاساڭ كۈى جىتمەس، بۈكىڭ دالانك شوندى بەختىزىر بالاسىمىن، عوى!!! دېدى دە ئويىغا قالدى. زور قارا كۈزلەرىنە نىچكە خەسەرت تۇسى چىقۇ. قارا ئۇتقۇللى، ئۈتۈك سۇلو يۈزىنى ئىندى دىر ئىچكى بىر بۇرچۇ قاپلادى. لايىن آيىلا كىلىنچەك قايى جەسەتتە جىكىل ئۇزاق تۇرا ئالى تۇرغان آدەم ئىدى. ئانك بىتمەس ئويى دەردى دە، ياكادان كۈتەرلدى، قىزنى تاغىن شاپارتا بىرىپ،

قۇلۇنچام، قويساڭچى يوقنى، مال بەخت ئىچىدە ئۈسەسك، ئىل ئىچىدە ياقى يۇلدۇزداي سۇلۇلەن بار، تاغى جىتمەگەنك نەرسە؟!... دىپ، دوستىن كۈگىلەتەرگە تەلەدى. يىك ساق، يىك كىنايە بىلەن گەن ئىككىنچى بىر يىگىدە كۈگىلنى خافا قىلىپ يۈرە كىرەك دىگەن مەنەدە ئىشارە ياسادى. قىزىڭ يۈزى آچىلدى. كۈزلەرنە مەخەببەت نورى يالتىرادى، تولى قانلى قاراسۇ قىزىلت ئىرنەلەرنە يىلمايۇ ئوياندى... گۈبە، ئوز ئىچىدە ئويانغان شادلىققا، زىھنىدە گى ماتور خىيالغا قاراپ، آقنى غنا سىزىگىلىك بار، آو جىكىكەم، دىپ آقنى غنا كۈلدى. ساق ئىنجۈدە تىزلىگەن واق تىلەرى يالتىراپ قالدى.

كىلىنچەك قىزىڭ رومانى كۈبەن سىزىنە ئىدى. آرساڭباي بىلەن ئىككى آراداغى تىمىرلىقنى تىرە نوون دە چامالى ئىدى. لايىن بو دەرجەگە جىتەر دىپ ئويلىمى، يەش كۈگىلەر دولقۇنلاردا توقتالا، بۈدە شۇلاي بولۇپ قارى ئىدى. مەگەر كىچىكلىك قالتاي واقىعاسىدا سۇك ئانك آلدىدا زورراق يارا آچىلدى. قارلەچنىڭ خەزىگى سوزى آڭا قوۋەت بىرىدى،

چىراغ، كۈگىلنى آڭلىم، مەگەر قارا آيىرلار يۇرتى بىر يامانلىق قىلماستىنلار!! يۈرەگە شوندىن قورقۇپ قالدى، دېدى. بو قورقۇچ قىزىڭ ئوز باشىدا كۈبەن خافالى ئىدى. لايىن كۈگىلنى تىيا ئالى ئىدى. بۇنى دوستىدىن يەشمەدى؛

— يازغانى كۈرۈر، مەگەر مېن آرساڭباي بوتەنگە بارمام دىپ آنت ئىچىم... آنامادا ئەيتىم، قالتايغا كۈچلەسەڭ، قارلەچنىڭ گەۋدەسىن آلتىن كۈلدەن ئىرلەرسىز دىم... آيىلانك قورقۇۋى جىكىلدى، خاتىلى دەردى قوزغالدى. قىزى ئويىلى ئۈپكە بىلەن شىتەلەدى؛

آرساڭباي ئىرىگىلەرنىڭ آسلى دىر. آڭا سوزم يوق، مەگەر دوستىدىن موڭاچا يەشەپ كىلوۋكە كۈگىل رەنجىدەر... ئىندى خەزىدە سۈيىلەمەسەڭ. آيىلانك ئۈپكەسى قاتى بولەر،

ئىركەم... دېدى. قىز ئورنىدىن تۇردى، آقنى، ئېرىنى، تۈزەتسە باشلايدى. يارىم
آچى، يارىم ئوين كۈلكى ئىچىدە ئويىكە لەۋنى كۆرەم... ئىندى آلايسا، تىگلا دېدى دە
ئۆزىنىڭ دورى يىللىق سىرنى ئاچىپ سۈيىلەپ يېردى.

X

قازاق ئېلىدەكى زور ئويلارنىڭ بىرىدە بوز بالالار بىلەن بەش سۈلۈلەر قاراقارشى
ئوتتۇرغانلار. دۇمبىراسى، زۇرەسى بىلەن شاۋ كېلىپ، ئوين كۈلكى قىللار، ئولەك -
جىر ئىتسەلەر. قارلىغاچ، تىك ئول دورى يەشىدە كەنە، مەگەر بويغا جىتو، يۈرە كەندە دە
ئويانغان ئىدى. ئانكى قارشىسىدا آسىل كېيىنگەن، ئوقالى بۇرىكى ئالتىلى كەمەرى
بىلەن يالتىراپ قىزىقۇرتنىڭ بىر يىگىت ئوتتۇرا. مەگەر قىزنىڭ كۈڭلى بوڭا بارمى. يىگىتنىڭ
ماقتاۋىغا قارشى قاتتىق چەنچىپ ئولەك بىلەن جاۋاب قايتتۇر. شۇل ۋاقىت ئىشك آچىلا،
يالىغىز بىر يىگىت كېلىپ كەردە. بوز بالالار سۈلۈلەر آراسىدا قايناشىپ يۇرىگەن بىر آقنى
تۇرۇپ بېرىپ قوناق يىگىتنى ماقتى باشلى. قىز آڭا كۆز ئاشلى. ئۆزۈنچا تۈز بويلى.
ياڭا سۈيىلەپ كېلىگەن قىزى قارا چەچ، ماڭلايغا تابا بىر آز كېڭەيىپ كېلىگەن آقلى
يۈز، يىلدە كەمەر، قولدا قامچى!!

يەش يۈرە كەكە ئوت تۇشە، قان قاينى، مەگەر تانىمايدى، كەم دىيىپ سۇراۋغا قىمادى،
سۆز ئىتتىرگە ئىلى تارمادى...

آخىردىن تۈزەتەدى، كەم ئول ئىدى؟ دېدى. ئانا بۇلارنىڭ ئۆلىگەننى مەجىبان حاجى
دېگەننىڭ يالىغىز بالاسى دېدىلەر. مەگەر، دېدىلەر، كۈڭلىنى سوزما: نامىجان ئېلىندەن
آزمىباي دېگەن بىرەۋنىڭ آيدى بۇزلى، قامشداي بويلى بىر سۈلۈ قىز - ئول يىگىتنىڭ
قالمىقى دە دېدىلەر. خەير، دېدى. كىيىن دالادا قىزنىڭ دا، يىگىتنىڭ دە سۈلۈلەرى آز
ئېمەس، غەيى، دېدى، مەگەر يەش كۈڭل بۇ سۆز بىلەن تىنچلانمى؟! آدەمنىڭ
ھېچ بىر نە ئىتەمسەدەن ئىنى ئىزلى باشلى.

آيلار ئۆتە. سارسىمباي آۋلى «جىلقى باتقان» دان مەنە شۇل آلتىن كۈل جەيلىۋېنە
زور كەروان بواب، كۈچىپ بارغان زاماندا، ياكى ئادەم ئۇچراشالار. قارىتار، ئۆلىگەنلەر،
خاتىلەر ھەممەسى آربالارغا ئوتتۇرغانلار، قاينىلەر، تۇيەگە مىنگەنلەر. قارلىغاچ سۈلۈ
يولۇق يايىنىپ، شۇل كىمپىرلەر بىلەن بىرگە ئوتتۇرىپ يۇرىسىنى؟ اول قىزلار، يىگىتلەر بىلەن
آت ئۈستىدە ئويناقلاپ بارا... شۇل ۋاقىت قارشىدىن آسىل آيىرلارنى ئايىدەپ
مىنگەن ئىككى قىز، ئۈچ يىگىت كېلىپ چىغا. آرادا تىگى مەجىباننىڭ بالاسى دا بار.
يول بولسۇن!!

يول بولس!

— سارسىماي ئەكەننىڭ ئولى ئالتىن كۈلگە كۈچىپ بارا ياتى،

— تانا بوعادان يەشل سىرتقا قوناققا كىتەپ بارىز...

شول عادى سۆزلەردەن سۆك، ارادان بىر شايانى ئەيتە سالا:

— قىزلارنىڭ سۇلولارى، يىگىنلەرنىڭ آسىللارى قارا قارشى كىلىگەن ئىكەن — بىر

ئوينىنىش ئوتىپ كىتەرگە ياراماس... آلىشى بىرىشى؟ دى.

قارلىغاچ، ئۆز ئاتى تارتا يېرىپ، آغا كىلە: بىزنىڭ يۇرت آشقادا، بىرىشكەدە ئەزىر،

ئۆز چامىغىنى قاراغىز، دى. تىزگىنلەر تارتىلا، قامچىلار ئوينى، ئۆزەنگىلەر سىلىگەن

باشلى. ياقىنى قۇياش آستىدا آچىق دالادا چاڭ قوزغاتىپ، آيىرلارنى تىرلەتەت، آت

ئۈستىدەن بىر بىرن تارتىپ آلو بىلەن ئوينىناپ كىتەلەر. سۇلو قىزنىڭ بىر يامان ئوينى

بار ئىدى، تىگى سىزلىغان قارا مىيىقلى يىگىنى يورتاندىن تارتىپ ئۇشۇرۇپ بىر كۈلىكى

قىلىسام دىيىپ نىيەتلى ئىدى... آستىداغى جىلدام ئاتنى سوعا بارىپ، يىگىتنىڭ قارشىسىنا

كىلەدە. لاچىن قۇشداي تىزلىك بىلەن آڭ تىزگىن تارتىپ يىبەرە، آيىرى بۇرىلىم

دىگەندە، قولتەندىن تارتىپ بىر ياققا ئۇستىرى، يىگىتنىڭ آستىداغى اق يورتاق بىر آز

قايشالا يېرىپ قويا، مەگەر يىلغى؛ يىگىت تىزگە ئەيلەنەدە، قىزنىڭ آتىنا يامان قامچى

بىرەر، قارلىغاچ تۇيىپ ئۇلگۈرە آلى. يىگىت ئاق قۇوب جىتەپ، سۆز ئەيتىپ ئۆز يۇملىغانچى

بۇر كۈت قۇشداي قاعىنا يېرىپ، سۇلونىڭ يىلىندەن آلادا ئۆزىنە تارتا، آت توقسى،

قىزنىڭ آياقلارى ئۆزەنگىدەن، ئۆزى ئىيىدەن چىقام دىگەندە آسىلىپ قالا، يىلغىغا

رەتتى جىنە...

بوز بالالار ياڭغىراش كۈلەلەر، يىگىت قىچقرا:

— جىكۈچىگە نى بىرەسىز؟ دى.

قارلىغاچ ئۆزىدە كۈلۈپ يىبەرە:

— يىگىتنىڭ زور، تەلەگەننىڭىڭىز آل، دى.

ھەر ئىككىسى آت ئۈستىدە بولغانى ھەلدە يىگىت قىزنىڭ گەۋدەسى ئۆزىنە رەك تارتا

يېرىپ، يىتتەن، تولى قىزغا ئىرنلەرنىدەن ئوبەدە كىرى ئىيەرگە ئوتىرتا...

آلار قىيىلاغا، قارلىغاچلار تۇن ياققا قاراپ كىتە بىرەرلەر.

مەنە بو يىگىت — قىزنىڭ ھەزرىگى تامىرى آرسىلانباي ئىدى. شول كۈن آلارنىڭ

بىرىنچى ياقىنايولارى بولدى، آيىبالا بو ھىكەيدىنى عەجىب بىر دەردىچىندە قايناپ

تەكلىدى. بىر مىچە توقىسى كىلەمدى. آندا قازانداغى ئىمچىكلەرى ئۇچۇن بايىچەننىڭ

شەتەسى كۈتسەدە سۆزدەن آيىرىلا آلمادى، قارلىغاچ ئۆزىدە بۇتۇنلەي آچالغان،

كۈڭلەلەنگەن ئىدى ئىدى... شايار تىرراق دەۋام ئىتتى:

ئىككى كۈندىن سۇڭ، ئۆز يۇمۇشى بىلەن بىزنىڭ يۇرتقا بىر كېلىنچەك كېلدى.
— قابۇلى بولسا، تامىرلىق آرزۇم بار، دېيىپ ئىتە دېدى.
ئىزلەگەن ئىر يىگىم شول بولسا، قابۇل قىلماسقا آمالم بارمى؟
— يۇرتنىڭ بىر آسلى يىگىتى ئىكەن. ئىلىن آلماسقا. قىيولغىم جىتەمس، دېيىپ جاۋاب قايتاردىم...
شول كۈزنى سابى مىڭسۇلى بىلەن ئىككى يەشەرلىك قوبىلارنى ئەيتىدىرىدىلەر. اول
يىگىتنى بىلەن بىزنىڭ يۇرت يىراقتا بولسا، قۇدا شىكىللى بولدى... قەز قاتناشتى كېتىدى...
آسلى يىگىت بىزنىڭ ئۇيىنىڭ قوناعى بولغا جاي آچلدى.
شۇنداق بىرلى اول يىگىتنى يۈرەگىدە آسرىم... ئىرنىدەگى بال تەمەن سوورغانم،
ئىسى قۇچاغىدە آنى يۇقلاتقانم بار... مەگەر، ئىككى يىل كېچىكچە، يامان بايتورە آنى،
آق پادىشاھ تىل ئېيتىدى دېيىپ، بالغان آنت ياستاپ يېر آوداردى... يىراق... يىراق تىللەرگە كېتىدى...
— قايلاردا بولدى ئىكەن يىچارا يىگىت!!
— بونى بىلىم. مەگەر مىڭا بىر حات كېلدى... بونىڭ بىلەن نى قىلماغا آبدارم.
ئوقتىغا ئشانچلى بىر آدەم تاپمىچا، آى بويىنا ئۇستىدە ۋاق — ۋاق ئېتىپ قارا بىلەن
يازغان شول آق كەدەزنى كۆكرەگىدە ساقلام.
— باشقا يولى بولماي، بىر مومىن نوغاي موللاسى كېلىپ چىقتى. بىر سوۋم بېزىم: قايتىچە
قىل، نېكىدەر يۈرەگەم آورتا دېدىم... يىچارا آدەم ئىدى، ئشاندى، بوتى يازىپ تاغارغا بېردى.
آخىردان آڭا كەدەزنى ئوقتىم، غەجەبلىنە كۆزىمە قارادى دا «آى چىراغ، بۇتېم سېنىڭ
بو آوروڭا داۋا بولماس» دېيىپ كۆلۈپ كېتە بېردى...
كېلىنچەك، ئۆز آلداندا آچىلغان بو، فاجىيىلاردا تەمام يوغالب قالدى. قىزنى
كۆكرەگىنە آلب:
— مېنى كېچىر، جانم مۇنداق سوڭ، قالتاى دېيىپ آوزغا آلام... سېنىڭ قۇلۇڭ بولمىن،
مەگەر مىڭا بىر سوز ئىتە، يۇرتنىڭ خەلى نېچىك بولر؟ دېدى.
قىز ئويلاپ تۇرماي،
يىگىم قايتىدى، كېلىم دېگەن خەبىرى بار، آنى بوگۇن ھەر سەغەت كۈتەم، نى تەسە
شول بولر، مېن ھەممە نەرسەگە ئىزر، دېدى.
كېلىن قورقۇپ، قىزغا قارادى، لاكىن باشقا سوز بىلەن بۇرچىماي:
— سەۋلەم جان، مېنى كېچىر، مېن قۇلۇڭ بولىم، دېيىپ، آشىغا — آشىغا ئۆزىنىڭ
ئىمچىكلەرىنە يۇگىردى. قارلغاچ سۇلو ئۆزىنىڭ قايسىن غۇمۇرىدە بىزىچى آچۋوى ئىدى.
جانى جىڭلەيدى، يۈرەگىدە كېسكىن قارار تودى، شول قارار بىلەن اورنىدىن تۇردى.
كېچىگە آياقلارنى قازان ئىشى بولغان قىزىلت تۇسلى تار، نېچىك ماتور ئېتىكىنى، ئۇستۇنە
زەنگەر سۇقارا كۆلمەك كىدى، قارا چىچىن، ئورمىچا، بېيىلەمىچە، ئۇزاقلاپ تاراب،

دولقنلاندىز، آرقاسىنا تاراتىپ يېھىدى. باشىنا يەشەك ۋاقىداغى كېچىگە قارا كەلەپوشنى
بىر ياقىراق سالىدىدا كۈننىڭ ئىسسىقلىقى بىلەن، خاتىن قىزنىڭ، مائىنىڭ شاۋشۇى بىلەن
قايناپ تۇرغان دالغا چىقىدى.

XIII

ئورتادا ئۆلگەن ئۆي بىلەن يالچىلار، ئەيىبلەر ئۈچۈن ياسالغان چىتكى قارا
سۈرى تېرىمە آراسىدا جىزىلى-جىزىلى كىيىز باسۇچى خاتىنلار قارلىغاچنى: «كۈك قۇياشنى
مېنىم سۇلووم يۇقىدىن تۇرسۇن دىيىپ سابىرلىق بىلەن كۈتسەدە، بولدىرا ئالماي، ئوز
يولى بىلەن كىتە باردى». دىيىپ شايارىپ قارشى ئالدىلار. ئىمچىك ئىش بىتەپ، كىيىزگە
تۇتۇنغان آيالا: قارام بىز آرب قالدىق، بىز آز بولاشساڭچى! دېدى. قىز، قارچىقلار
بىلەن ئىسەنلەشەتتى، كۈلۈپ جاۋاب قايتاردى:

— ئەگەر بىلەن چىچەمە زور ئۆپكەم بار، مېنى بوھۇنەرگە ئۇيرەتتى قالدىغانلار دېدى.
آيالا تاغى:

— بوڭا ئۇيرەنەتتى يوق، كۈڭلۈك دەرد بولسا، بىز كۈرۈدە بىلەسەك، دىيىپ شايارىتتى.
سۇلو ئۆيگەلەپ ئانك سوزى بولدى:

— ئۆلگەن ئاتلار غەيىپ قىلسادا، ئەيتىم، بو ئىشكە كۈڭلۈك دە يوق، دىيىپ كۈلدى.
كىيىز باسۇشنىڭ يولباشچىلىق «قىلغان آق چەچلى، كىزى كۈلەكلى، جىمىرك بۇرنى قارچىق»
— ئۇيرەنەتتى قويا يېز، سەۋلەم! قىز چاچىق — ئالتىن چاچىق، نى ئەيتسەك، شول كىلىشە،
نى قىلساڭ شول يارى... مەگەر، قاينانا يۇرتىغا كېلىن بولۇپ تۇشكەچ، آيەل كۈنى —
ئەت كۈنى، غەيى... ئانك قاناتى ئاستىداغى ۋاقىتتە قەدرىن بىل، ئۇيىدا، كۈل!!
دېدى. كىلىنچە كەلەر، كىيىزنىڭ دۇرست آۋ، قىز چاچىق — ئالتىن چاچىق، كىلىن بولغاچ،
خەل يامان دېشەپ، بۇرەنە كېك ئورالغان كىيىزنى جەيىپ يېھىدىلەردە، قازاندا ئىسى
سو كىتەپ سېپە، قايرى نەچكەرەك يېرىنە ياكىدان جۈن قوشەپ، بايا باشلايدىلار.

ئۆلگەن تېرىمەدەن بايىچە ئالتىن چەچنىڭ تاشۇش ئىشتىلىدى، قىز ئاسىنا بارىم دىيىپ
بۇرۇلغاندا، ئۆيلىرىنىڭ آرتىغا ئېكى تەگەرەمەچلى آرباغا ياقىق ئۆگىچىكەن بىر كىيىز
كىلىپ توقىلدى. كىيىز باسۇچىلار ئىشلەرن تاشلاپ، آربا ياننىغا جىيىلدىلار. آيالا خوش
كىلدەك، چىچەم دىيىپ قوناقنى يارم كۈتەپ ئەرەسەندەن تارتىپ تۇشۇردى.

بو-ئەمەد ئۆيلىنىڭ، ئەللىگى آرمابىنى قىناغان، دىۋانا قارچىق ئېدى باينىڭ يالچىسى
جۇلقىنبايغا يىراقتا بولسا دەردەش ئېدى. قارشى ئالچىلارغا قول يېزىپ، مال
جاننىڭ ئامانلىقى، ئېلى كۈننىڭ سولەن سۇراش بىلەن يارم قەھەرلەپ، يارم
جىلاب ئۆيىنىڭ يۈرەگىگە چىقىدى.

— ئېلىڭ بايتورە دېگەن ئىتى بىردەن بىر قارام ئوغلۇمنى ئورس تورەنى ئوتىرگەن دىب، يالغاندان ئانت ياساپ، گواه تاپىپ كاتىرغا يېتىردى، ئاتىق جىلقىنى سالىق ئۇچۇن دىب ساتىردى... ئاقلان يازغان بىر يامان كىمپىرمن... قايا بارىم؟... بىر مىجان ئەكە ئەيتىدى: «ئوزگەن ئىكەن يانينا، ئالتىن كۈل جەيلىۋىنە بارساڭ، سارسىمباي سىڭا تاماقدا بېرى، كىيىم دە بېرى مالن باعارساڭ، كىيىن باسارساڭ، جېن، آرقانن ئىشەرساڭ» دىدى... ئۆلگەن آقساقالنىڭ تىلن آلماسقا آمالم بارمى؟... ئوگىزمنى چىكىمدە، يولغا چىقىم... نى قىلىم، ئولم كۈتب يۇرىگەن بىر قارچىغا قەبىر تاپىلماسمى؟ دىدى..

شۇنىڭ آرتىدىن ئوق، بوتاب، ياكىلىدىرىپ، بايتورەنىڭ ئىلچىسى آرم ئەكەنى توبىلەۋون سۇيلى باشلاى.

قارچىلار، كىلنچەكلەر آنى: سىن جۇلقىباينىڭ ياقىن قەردەشى عوى، ئوزك بو اولدا ئۆسكەن بىر آدەمسىڭ جىلوگىنى قوى، سارسىمباي بارچاغىدا آچ ئۆلمەسسىڭ، دىب جوواتا قالدىلار، قارلىغاچ سۇلو قوناق كىمپىرنىڭ تاياعىن آلدىدا، ئۆلگەن ئۆيگە، سارسىمبايغا يۇگىردى.

XIV

قىر ئىككى كۈندە ئىپىرىلى آناسى بىلەن ئوزى آراسىدا نىندىدىر بىر سالىقلىق سىزە ئىدى، قان دۇشماننىڭ ئىلچىسى قىنالىو خاقىندى سوز بىلەن آنىڭ كوڭلن آلتاق بولدى. اول كىرگەندە سارسىمباي توگەرەك تىرمەنىڭ تورىدە چىدى ئىچىپ ئوتىرا ئىدى. ئىرەك سۇلو بىك چاقىغا قاۋشاپ، لاكىن نازلاىپ. آناسىنە باردى، آقنىغا يىلمايدى: ئەكەم، دىدى، قىزىڭ سىڭا بىر جەبىر بىلەن كىلدى، نى نەرسە بولەك قىلاسىڭ؟ دىدى. قازاق، قارلىغاچنى يانينا آلب، چەچىندەن سۇيدى:

قۇلىچاغىم، سىن مىنىم يالغىز عوى!... سىندەن قىزىغاننى ئىت آشاسن! سوزگىنى ئەيت، نى سۇراساڭ، شۇنى بىرەم: دىدى.

قىزىقۇنلەي شادلاىپ، بۇزى، كوزى ياللارچاساق شادلىق بىلەن نورلاندى: آي، ئەيتە، ئەكەم، يىل بويىنچا كۆك تولىپارنىڭ بالاسى آلا ئىچىرنى سۇرىم، ئەلى بولسا، بىرگەننىڭ يوق! دىدى.

قارت كامىل كەيغەلەندى، قارلىغاچ سۇلو آنىڭ بۇتۇن دۇنيادا ئىك زور شادلىق بولغان بالاسى ئىدى، بوندى ئىرەك لەنو ۋاقتلارى سىرەك بولا دىدى:

يارى، دىدى، ئەيتەچەك جەبىرەك ياقشى بولسا، بۇگۈن جىلقىغا بارىق آلا ئىچىرنى آلب قايت، سىنكى، بولس، دىدى.

قوناقلار، ئوردەردە جەلدىنە قاراپ، قايسى تورگە، قايسى توبەنىڭ، بايق بۇكەب
ئوتىدىلەر. آرادا جى جوان، سىمىز، ئىباي ئىسلى بوقازاق: *سەن ئىكەن دەپ سەن ئىكەن*
قاشقارباي حاجىنىڭ جلى تولغان كۈن ئىكەن. شوڭا بانا قىلغا كىتەپ بارا ئىدك...
مال جاننىڭ آمانلىغى بلىك، ئۆلكەن يۇرت قىزىندان دەم تاتىق، ياخشىلارغا
سەلەم بېرىك دىپ ئويلاقتى. دىدى.

باي، خوش كىلدگىرنى ئەيتتى. توقال، كىرە، ئىشك تۇبىندەگى زور سابانى
پىشكەك بىلەن بىر نىچە قات شاپىردى دا، ئۆلكەن تاباق بىلەن سارسىمباينىڭ آلدىنا قىز
دەم بىر نىچە ساوت كىتەپ قويدى.

دۇنيانىڭ، يۇرت ئىلىنىڭ ساولىغىدىن، كوچىرگە جەيلەولەر تېپ بارووندىن، زور
كوللەر، آسل ساحرالار ئورس تورەلەرگە كىتەپ، قازاق ئۇچۇن مال يۇرتىرگەگە
توڭل، بابالارنى كومەرگە قەبرىك قالماوندان كۆپ سوز بولدى.

باي، شاپرا يېرىپ، شاپرا يېرىپ، قىزنى سالا تۇردى.

جەيلەودەن بايتورەننىڭ، ئۆلەم دىپ آورب ياتوونا، اول دۇنيادان قايتسا، ياكادان
پارتىيا تالاشى باشلانويىنا كوچىلەر. اول آرادا اق ئورمالنى سارغان، سابىر، ماھاببات
آلتىن چەچ كىلىپ كىردى. قوناقلار ئورنلارنى قوزغالىپ چاقتى:

— آمانىمىز، بايىچە، دىدىلەر. خاتىن كۆتەرلەپ قارامىچا، ئىشىلەر — ئىشىلمە سەنە:
— شوڭۇر!

دىپ جاواب قايتاردى دا، تورەگى ساندقلاردان بىرسىن آچىپ نى در آلا باشلايدى.
سوز ياكى واقىيەگە كوچدى.

بايتورە پارتىيىسىنىڭ، نايمان ئۇرۇغىنىڭ يولباشچىلارنىڭ باغىر باي دىگەن زور
باينىڭ قىزى جىدى يەشە ئىككىنچى بىر باينىڭ ئوغلىنا ئەيتىلگەن ئىكەن. قالىق باشقا
بىرەرنى سۆيگەن. شول قىزنى بۇگۈن تۇندە، دورت يىگىت آت مىن كىلىپ ئورلاپ
آلب قاچقانلار...

بۇگۈن ئىككى يۇرت آراسىدا، آلاچ ئەيتىپ، عاوغا چىعارغا تۇرادى، دى.
آڭارچى ئوز ئىشە بولغان آلتىن چەچ، سوز بوڭا كوچكەچ، ساندىن ياپىپ،
مەجلىسكە تابا ئەيلەندى. بىر نىچە سۇئال بىردى؛ چۈنكى بو قۇدالىق بۇتۇنلەي
بايتورەنىڭ ئۆلكەن خاتىنى رۇقىيە بايىچەنىڭ ئۇستالى بىلەن ئىشلەگەن ئىدى. بو
ئىككى بايىچە ئىسە يەش واكلارنىدا ماتورلىق بىلەن. آندىن سوڭ بايلىق بىلەن ئىلدە
ئۇستىنىڭ بىلەن يارشوچىلار ئىدى. خاتىن سابىرلىق جويدى، يۈزىنە جىلان زەھەرى
چىقىدى، قوناقلارغا ئەيلەنەپ، ناچار يەشەلگەن شادلىق قاتناش آغولى تاوش بىلەن
سوزگە قوشلدى:

—رۇقىيە بايىچە تورعايباي حاجىنىڭ تويندا كۈب جەمەعت آلدندا مىڭا ئىبلىس دەي ماقئانب ئىتكەن ئىدى: «كىرەكسە مال بىرەبىز، كىرەكسە قىز بىرەبىز، كىرەكسە يىر آودارابىز، مەڭەر ئوز تەلگەننى قىلابىز»، دىگەن ئىدى. . . . ئىندى كۈرۈپ قارىق: نايىمانلار بىلەن يىگەننىڭ قارداش — ئۇرۇسى، آلاچ قىچقۇر، بىر بىر قانغا باتىرسا، مالىن — جەلپىس قوۋپ كىتسە، بايتورەنك دانسا بىكەسىنى نەرسە قىلا بىلەر ئىكەن!! دىدى.

مۇسافىرلار بو ئىككى بىكە آراسىندى تالاشنى ياخشى بىلەر. بايتورە بىلەن سارسەبى آراسىندى ئىككە باش بولۇچىلىق كۈرەشىنە قاراغاندا، بو ئىككى ماتور، آقلى ناي بىكە آراسىدا، خاتىلارچا زەھەرلىرەك، يالغىلىرات دۇشمانلىق بارىن كۈبەن كۈرەلەر ئىدى.

حوجانىڭ كوڭلى ئۈچىن بىر سوز ئىتۈنى كىرەك تابىدىلار، تۈردەگى قالىن قازاق بىكەگە قاراب:

— بۇرۇنقىلارنىڭ بىر سوزى بار، قۇرىماغان قۇيى بولماس، يارلماغان تاش بولماس، دىگەنلەر. رۇقىيەنىڭ خەلى دە شوڭرات ئۇخشاپ قالسا كىرەك، دىدى.

قوناقلار ساۋاتلار بوشاىپ، چىعارغا ئويلايدىلار، لاکىن آلتىن چەچ: — يولغىز يراق، كۈن بىك قىز، ساۋ مالدىن دا بىرەر آياق تاتىغىز، دىب كىچىگرەك بىر ساۋادان تاغى قىز كىتەپ ئوتىردى. قوناقلار، ئىچى، يىت سىپايدىلار.

آۋلدىن تىزدەن كۈچەچەك بولغانغا، آلدان باراچاق قىز قۇم جەيەلەۋىن قاراب قايتام دىب سارسەبى چىچ كىتتى.

بايىكە، تاباقنى، آياقلىرىنى آلب قويدى دا، ياڭادان ساندىن آچىپ. نىندىر كەڭەلەر آقتارا باشلادى: آي يارمىدان قارلەچ سۇلۇننى تويى بولغا تۇر، پارتىيا سايلالار تالاشلىرى دا يراق توڭل، بولارنىڭ ھەر ئىكسىنە كۈب چىچىن كىرەك بولماچاق، مالنىڭ خاقى دا كۈتەرلىگەن، دىلەر. شوڭا كۈرە، باي ياقىن آرادا، جەلپىدىن، قويدان، ئۈگىزەن بارلىقى بىر ئىللى باش قارنى شەھەرگە ساتارغا قودىماق بولا. قايتىلەرىنىڭ يازولارى بولغانغا، بايىچە خەزىر شۇنى ئىزلى ئىدى.

XV

دالادان بالا جالغان تاۋىش كىلدى. كىم ئىكەن دىب ئويلارغا ئۇلگۈرە آلمادى، بۇتۇنلەي ئىر بالا لارچا كىيىن، چەچلەرنى قىردىغان، بىر قىز بالا ئۈكرىپ كىيىپ كىردى دە، يامان كۈيىزلەنگەن خەلدە:

— قويچى قارت كوچىر باي ميكا ئوردىك يۇمۇرقالارى آلب قايتقان ئىدى...
كەرىمنىڭ ماڭغاسى شولارنى ئورلاغاندا، ميكا يېرىمى ياتىر... دىيىپ ئۆز گەلەنە باشلايدى.
بايىچىچە ئىش تاشلاپ قاتى تاۋىش بىلەن تىشقا قىچقىردى.

— كىتىرگەر، شول كەرىمنىڭ ياماننى ئىرتە يوق، كىچى يوق، ئەلى يۇمۇرقاسىن،
ئەلى آشفالار تالاب، مېنىڭ گۈل چەچەگىنى قان جىلاتىپ يۇرى شول ئىت بالاسى!!
بو تاۋىشقا ئىشك آچىلدى. جىرتق كۈلەكلى، ياپق قارا سارى يۇزلى، نورسىز آچ
كۈزلى بىر كىلىنچەك كىردى. ئۆزى بىلەن سىڭىز توغرى يەشلىك بىر مالانى ئۆك قۇلاغىدىن
ئۆستىرى ئىدى. بو بالا بۇتلىدى يالانچاچ، قۇرساغى زور، آياقلارى قىچقا كەكرى،
تاقىتا كىك جەپىلگەن قابقارا پىچراق يېتىنىڭ ئورتاسىدا ئىككى تىشك كىك گەنە تۇرغان
تاناۋىدىن ماڭغا سالغان ئىدى. ئۆزى سويارغا ئىتكەن سىزىڭگەن كەچە كىك توقناۋىسىز
آقرا ئىدى. خاتىن بوساغانى آتلاۋغا، بايىچىچەنىڭ يۇزىنە تورى قاراب، ئۆزى بىر آز
ئىيلىدى، ئۆك تىن يىرگە تىدرە يازغانچى بۇكىدى. سوڭرا كۈتەرلەپ، يىكەگە تابا
بىر نىچە آتلايدى، تاغى ئۆزى ئىيىلىپ سول تىن يىرگە تىدرى. تورگە ياقىنچى
شولاي ئۆزى ئىيىلىپ، تىرلەرنىڭ ئەلى ئۆگەن ئەلى سولن يىرگە تىدرگەنچى بۇگى كىلدى.
بو— شۇندى غەدەت ئىدى. ياڭا يەش كىلىنچەكلەر، باينىڭ ئۆلكەن ئۆيىنە،
ئۆلكەن خاتىنى تاشلاپ كىرگەندە، ئۇلۇغلاۋ يۇزىنە شولاي ئىتىرگە تىشىلەر ئىدى.
بونى ئۆتەگەچ، كىلىنچەك قورقۇنغان تاۋىش بىلەن:

— ئەيتسەم، مېنى تىكلامى. سىزنىڭ آلدۇردا كۈب ئۇساتلى بولام دىيىپ بالاسىنىڭ
گۇناھسىنا ئۆزىنىڭ قاتناش يوقلۇقىن آڭلاتىغا تىلدەي.

مالاي جىلاندىن توقنامادى، ئەللە نىندى بىر ئىسكى كەلەپوش جىرتىغا سالغان يۇمۇرقالارنى،
يېرىمىس ئۇچۇن بۇت آزالارىغا تىقەي، ئۆزى قىزغانچىلى جىلاۋ بىلەن ئۆكرە:

— مېن آتقن آلامد، كۈل بويىدىن، قامش آراسىدىن ئۆزۈم جىدىم، دىيىپ دۇنيا
قوبىتار بىر آقرا ئىدى. لايىن باينىڭ ئىر مالايلاچا كىيىن، چەچلەرنى قىردىغان، ماتور،
نازلى سابى قىزى گۈل چەچەك دە ئۆز دىگەن قىلغى قالغا چاماسى يوق، كىك
كۆرىنە ئىدى.

قىزىق، سىقتاب بارى، قامتار آراسىدىن قورغاش بىلەن قايىش قامچىنى تارتىپ
آلدىدا مالايغا تاشلاندى:

— يېرىمەسەك، يېتىڭنى يارام دىيىپ، توبتورى يۇزىنە كىزەندى. يالانچاچ پىچراق
قارا مالاي، قورقۇپ، تاغى يامان آقرا، يۇمۇرقالار تاشلاپ، چىچ قاقچى. گۈلچەچەك
كۈز يەشى آرا كۇلۇپ، شادلاپ، يۇمۇرقالارنى آلدىدا، كەلەپوش جىرتىغىن،
بارماق ئۇچى بىلەن گەنە تۇتۇپ، آچق ئىشكەن دالغا ئىرغىدى.

فەقىر كېلىنچەك چىچى كېتىدى.
بايىچىچە، ساندقلارنى يېكلەپ بىرگەچ، آيىلانى چاقىردى. كۆرىشىدە بىر قارچىق قانى آورى ئىدى، كىچىك شول آلتىن چىچى كىرپ چىعاسى ئېكەن دىيىپ ئىيتىدۇرگەن ئېكەن. كېلىن: — خەلى آور، تامام كىيىپ دىيىپ زارلانا ئىدى. يېكە كىچىكە تۇرسىققا قىز سالدۇردى، كىچىكە بىر قازىلىق بىلەن مايلى يالسا آلدى دا آورونۇك خەلى بىلگە. چىتدەكى تېرىمگە تابا كېتىدى. آتۇك بىلەن آيىلالا چىچى، ياڭدان كىيىز باسۇچى، خاتىلارغا قوشىلدى.

قۇياش يوعارىلانا. كۈن قىزغاندىن قىزىق بارا. ئورمانسىز، تاوسىز، زور بىلغاسىز ساھرانۇك ھاواسى، ئىيتىرسۇك، ئوز آلدىنا كۇيىپ، ئوز ئىچىدە يانپ قوۋرىلىپ تۇرا. بو قۇرى جىلىسىز تىن ئىسىيلىككەن دالانىك تۇرلى باغندا، كۇمۇش دولقۇنلارى بىلەن ئويىناغان دېڭىز كېك ساعىم (مىراۋ) يالترى. ماللارنىك تۈزىمىزلىرى قايتا باشلىلار. قۇراسىنا چدى آلماعان قىزى بىيىلەر، ئوگىز باشاقلار قۇيرقلارنى چىنچىپ، يالان قوزدىرپ چابىپ كىلەلەردە، گۈلگە تۇشەلەر. قويلار، قىزداق، چىندىن سايىلارنى يوعالتىپ، بۇرۇنلارى بىلەن يىر سۇرتىپ، پىر-پىر كىلىپ، قايتىپ قوتانغا تولالار. بولارنىك آرتىندان ئېرىلەرى كۇيىپ، خەلى بىتەپ، كىچىكە بويلى يايىق، گەۋدەلى آقساق قارت قۇيىچى كوچىر ئۈستىلەنگەنى يىراقدان كۆرىنە. يالچى خاتىلار، آيىلالا تۇقال، تىكى ياڭا كىلگەن دىۋانا كىمپىرلەر، تاغى مال تېرەسىدە آزايلانا ياشلىلار، آورولارنى قاريلار، قويلارنى ساۋالار، بولتىرلەرنى ساتىلار. قۇياش تۇشۇشكە مەنە، ھاۋا كۇيدىرگەندەن كۇيدىرە يىرە.

XVI

قارلىغاچ، بو قىزدا يانپ، بوز بالار، كىلىنچەكلەر بىلەن شايارىپ، آرىغاچ، قىرلەپ پىش آق ئۇيگە كۆردى. قۇياش قاراماعان ياقلارنىك كىيىنلەرنى بۇتۇنلىدى كۈتەربىل. ئىچ ياقدان كىزەگەلەرگە چىلتىلەرنى سۇيەدى. تېرىمەدە بىر قەدەر تالەن ھاۋا بولدى. شولارنى بىتەپ، ئوزىنىك قول ئىشنى آلىرغاغا تۇرغاندا، شادلىغىدان قايا باتسارغا بىلىنچە، آيىلالا كىلىپ كۆردى دە قىزنى قۇچاقلاپ ئۈيە باشلادى:

— قارام، سۇيىنچىكنى ئىيت: تامرۇك كىلىدى! دىدى.
قارلىغاچ،
— سەۋلەم، جانم جىگىگەم! زور بولەگەم بوق، ياڭا ئىكەن آق كۈلەگەم سىمىنىكى يولسۇ! كىلىنچەكنىك يىلەندەن آلمان خەلىدە، آشىبە، تىشقا تاشلاندى.

خەبەر دۇرۇست: ئۆلگەن ئۆيىنىڭ ئارتىدا كۆمۈشلەنگەن ئىيىدەرلى سۇلو ئىچىر كۈننىڭ قىزلىقىدىن، يۈرۈدەن تېرلەپ، باشى چايىقاپ تۇرا، ئانڭ ياندا ئوقال، دىۋانا كىمپىر، تاغى بىر نىچە خاتىن كۆرىنە، بولار ئورتاسىدا باشىنا ئوقالى بىر كىيگەن، جۇبار كىيىم ئۈستىدىن قارا ئالتىنى كەمەر بوعان، ئورتا بويلى، تىكە كىيىك ماڭغايلى، قاراسو يۈزلى، تارايىپ كىيىلگەن ئىيىدەرلى، سىزىلىپ چىققان قارا مىيىقلى، يالتىر قارا چەچلى، تولى قانلى، قامش بويلى بىر يىكت، قولداغى قەمچىسىن ئويناتا يىرىپ، كۈلە-كۈلە نىدر سۈيلى. قىزنىڭ يۈرەگىدە دولقۇن يۇگۇردى، قاننى باشىنا كىتتى، ئايىلا قورقا قالدى، قارلىغاچ سۇلو بو يامان تىلى، غەبىيە تىچل كىمپىرلەر ئالدىدا يەشلىك قىلماغايى ئىدى دىيىپ ئويلايدى. لاکىن قىز ئۆزى بىر مىنۇتقا قولغا ئالدى، ئانداق ئايرىنىپتى، آچق شاد يىلمايدى، ئىچكى مەخەببەتلى باغلى تاۋىش بىلەن:

— آق پادشاه قارنىل ئەيتىپ دالادان سۇرلىگەن مىنىم تامىرم ئۇچۇن يوللار آق بولسۇن: قازاق يۇرتى يىللار بويىچە سىنى كۆز يەشى بىلەن كۈتتى، دىيىپ كۆرىشىنى قوناق سۇلۇنىڭ يىگىت نەفىس كىچىكە يۇمۇشاق قوللارنى يىيەر مىچە، بىر آز قىس، لاکىن نورلى قارا كۆزلەرنى ئاناردان ئالمايچە تامرىنىڭ سەلەمىدە قارشى:

قازاق يۇرتى ئۆزىنىڭ يىر آودارلىغان بالاسى ئىسكە ئالغاندىمى يوقدىمى، مەگەر آرسلاڭباي بو جەيلەلەرنىڭ ئالتىن كۈنلەرنى ساعىب يىراق ئىيلەردە كۆب مۇڭلىق قىلدى، دىيىپ قىزغا كىنايە تاشلايدى. بو سۆزلەردەن قارلىغاچ سۇلۇنىڭ قارا تونقلى سۇلو يۈزىدە، نىچە جەسەت پەردەسى بىلەن ئۇرتلىگەن مائور، زور قارا كۆزلەرىدە نور چەچلىدى. بىر آغىزدا ئويلاپ تۇرمىچە، تامرىنا بىلمايدى، آڭا قارشى شۇندى ئوق كىنايە ئىرغىدى:

— قوناعىم، دىدى، خافا بولماسىن، مال - جان آمان، يۇرت - ئىل ئىسەن: ئالتىن كۆلنىڭ آق قۇشلارنى تۇرىدا يوغارى ھاۋادا قارا شوڭقارلار كۆب ئىيلەندى، مەگەر تەقدىر ساقلايدى!! بو كىنايەلەرنى يىگىت بىلەن قىز ئۆزلەرىگە توڭل، باشقالاردا آڭلادىلار.

شايدى، ئۆتەن، لاکىن ساق كىيىنچەك ئايىلا، ياراتىپ، كۈلە توشۇپ، سوزنى ئىككىنچىگە بۇردى:

— چىت ئىيلەلەرنىڭ يىر سوۋى كىيلىشكەن بولسا كىرەك، بىزنىڭ آرسلاڭباي كىيىكەندە بالاسىمان ئىدى، ئىككى يىلدە ئەبەدىن مەقتى تەدۈر ئىير يىگىت بولۇپ قايتقان، دىدى. توقالدا، يۇرتنىڭ بو آرادا ئىك ئۆلكەنى بولغانغا، قوناقنى ساعىنولار، ئانڭ يازمىشى ئۇچۇن خافالانولارنى تۇرىدا بىر نىچە سوز ئىيتتى. آڭارچا آخماقچە يىلمايپ تۇرغان دىۋانا قارچىدا تىگە كىيلىدى:

— آي قۇدايم - آۋا!... آشىسى آزيغى بتمەشە، باشى ئىسەن بولسا، آدەم بالاسى بىر قايتا ئېكەن... مېنىم شاكىرم ئولب قالغان بولسا كىرەك!... دىب ئوكرىب جالاب يېبەردى.

— آناكا نەلەت... بايتورە... جىدى بابا ئىكەن قەبرىن آچىپ... دىگەن كېك مەلۇم

تېرگەنلەرنى تۈرە باشلادى. آيالا ئوگايىز لاندى، كىمپىرنى بىر:

— قوناق آلدندا ئۇبات بولدى، عوى، چىچەم، دىبەرەك بىر ياققا تارتىدى. توقال، قەزى سالىب كىترو ئۇچۇن، ئورتاداعى ئۇلكەن تېرەگە كىتىدى. قارلىغاچ سۇلو بىلەن قوناق يىگىت آرسلانباي، يۇرتنىڭ ئەدىلەرى بويىنچا، آقىرنى سابىر رەۋشە سۇيەشە - سۇيەشە آق ئۇيگە يۈنەلدەلەر.

لاكىن ئۆزلەرى ئوت ئىچىندەلەر ئىدى.

توگەرەك كىيىز ئۇيىڭ ئىچىندە كىرەك، آرتدا ئىشەك يابلوغا، ئىلنىڭ غەدەقتى جۇلانى، تىشقى واقارى بىر سىكونىدە قايدىر ئۇچىدىلار. قىزنىڭ سابىرى بىدى. آقلىدان شاشىب، كىزىلەرى آعارىغان خەلدە ئوزى ئوزى بىلىچە، قاراعىم ئىركەم. ئولەم - آۋ... دىب يىگەننىڭ كۇچلى قۇچاغاندا يوعالدى... دۇنيانى، آدەم قايناب تۇرغان دالانى ئۇنۇتدىلار... يىر كوك ئەيلەندى، آياق آستىنداعى توپراق قايدىر كىتە، قارائىلىق آلدى. آيلار بويىنچا ئۇزاق ساعىنو ئوتىدا غازاب چىكىكەن يۇرەكلەر ئىچكى سۇيو يالقىنىدا ئىرەك ياندىلار. قايناعان قانلار، نۇەلانىغان كوزلار، ياناب كۇيگەن ئىرنىلەر ئۇزاق قاتى ئوبو ئىچىندە خەلدەن تايىدىلار.

تەشەن نىندىدر قاتى تاۋىش ئىشەكلىگەن كېك بولدى. قىز ھوشىنە كىلدى، كىرەلەر، بوغاي، دىب تۇزغان چەچەلەرنى رەتلى - رەتلى ئىشەكە تابا تاشلاندى. لاکىن بىرەدە يوق ئىدى. يىگەت ياكادان قۇچاينا آلب، سولونىڭ تولى قانلى، قاراسو قىرغىلت ئىرنىلەردىن ئوبىدى... قارلىغاچ، خاراب بولۇر، ئۆستەزگە كىلەرەك دىب، كۇچىندەن يازغان گەۋدەسەن، گۇيە، جەبەرلەپ، چىشەكە تابا تارتىدە، ئۆستەندەكى كۈلەگەن رەتەدى، يۈزىن باشىن قاپلاغان چەچەلەرنى تىزگەنە تاراب، تۈزەتە، قولباشلارنى تۇشۇردى.

XVII

ئىشەك آچىلدى، زور چاغان تىپاق بىلەن قەزى كۈتەرب، توقال كىردى. آنىڭ آرتىدىن باينىڭ كىچىكە قىزى گۇلچەچەك، يۇگۇرۇب كىلىپ، قوناققا سىنىدى. آرسلان آنىڭ باشىدىن سىيىپ، يۈزىدەن سۇيىدە، قولنداعى آشقانلار قاراب، قايدىن آلوون سۇراسىپ، ئىككى كانفىت يىردى. بالا ئىككى يۇمۇرقلار بىلەن بولغان ئىرتەنگى تالاشىن سۇيلى باشلادى. يەش خاتىن فاجىيەنى سىزە ئىدى. لاکىن قانناشە يۇرەككى جىتىمى

ئىدى، خەزىرى ئىرى بىلەن ئۆزى دە بەختىز بولغانغا، قايسى خەيرلىرى ولاچان ئويلاپ ئۇچىنىدا چىغا ئالى ئىدى، قالغاچ سۇلۇنۇڭ ياڭاقلىرى قىزارىپ يانۇندىن، كۆزلىرىنىڭ يالقۇندىن، كىيىملىرىنىڭ بۇتەرلەنۈندىن ئىشنىڭ جايى سىزنىڭ دە، آزىغا بولسىن، شۇبە كۆرسەتمەدى، گۇناھسىز يىلمايو، ئىشلىرى ئاۋىش بىلەن قوناققا:

آرسىلار ئىر كەم، سىزنى بىزگە توڭل، بالادا ساعىنان كۆرسىزى، دىدى، ئوتتۇرىغا ئۇندى، قىز سالا باشلايدى. يىگىت جاۋاب بىررگە ئۆلگۈرمەدى، سابىر بىلەن، ۋاقار بىلەن ئاتلاپ، سالىق قاراش بىلەن بايىچە كىلىپ كىردى، لايىق قوناقنى كۆرۈگە ئىكەن يۈزى آچىلدى، كۆزلىرىنىڭ ئىرىلىرىدە يىلمايو ئوينىدى. يىگىتنىڭ ئانىسى مەرحۇم گۈلسۈم بىكە بىلەن ئالتىن چىچ باقىن دوستلار ئىدى. ئەگەر پارتىيە، ئۇرۇق تالاشىنىڭ ئىتتىرىگە ئىدى قارا ئايىقلار بىلەن قۇدا بولۇنى لازىم ئىتمەگەن بولسا، بەلكى ئول آرسىلارنى كىيە ۋە ئىتەرگە قارشى تۇرماق بولۇر ئىدى. تەقدىر باشقاچا چىقىدى، لايىق ھاماندا ئانالىرىغا خۇرمەت يۈزىدىن بويىگىنى دە چىن كۆڭلىدىن باقىن كۆرە ئىدى... بوساۋدان ئاتلار —

ئاناماس ئوق،

خوش كىلىدۇ، بالام... دىب سەلەملەدى آرسىلار تۇرۇپ قول بىر كۆرسىدى ئامانلىق سۇرادى. بىكە قىز مەجلىسىنىڭ ئاۋىتىرا يىر:

كۆرسىنىڭ بىر كىمىر ئۆلەم دىب ياتىر ئىكەن، شۇنىڭ بىلەن دىب بارى ئۇزاقلاپ قالغانىن... گۈلسۈم ئىر كەمىنىڭ بالاسى قارشى ئالام ئويات بولدى، دىدى. قوناق، قىزدان آۋىز ئىتە يىر، يىراق يىرلەردە بو يۇرتنى ساعىن كۆپ قايعىغان سۇيىلەدى. بايىچە: چىچىڭ گۈلسۈم بىكە بىلەن خەيرەتلىك بولۇپ غۇمۇر قىلىدۇ. سىنى ئۆز بالام كىك كۆرۈچى ئىدىم... كىيىنكى ۋاقىتدا كۆرمى قالغاچ، يۈرگەم، پارچالاندى... ئىندى تىنچ آيات بىلەن قايتقان بولساڭ ئىدى، بالا دىب، جان دىب، كۆڭل شادلىقى بىلەن ئۆسەر بىز دە كۈنىڭ بىرىدە ئىرىلىپ قالدى... دىب ئورمال ئۇچى بىلەن كۆزىدە كىيىش سۇرتىدى. ئىشان آت آياغى ئىشلىدى. سارسىمباينىڭ قالى، آقون تاۋىشى كىلدى. گۈلچە چىك، ئەكەم قايتىدى، ئەكەم قايتىدى، دىب تىشقا ئاتلىدى. باشقاردا قوزغالىپ، قارشى چىقىدىلار. باي كۈچە چىك جايلارنى قاراپ ئىرتىن كىتودىن ياڭاقا ئويۇ ئىدى. آرىغان، يانغان ئىدى. خاتىلەر بىلەن بىرگە آرسىلارنىڭ كۆرگە چىك كىنەت چىكىلىپ كىتتى. سالىقى قاپاقلىرى كۆتۈرلدى، سىمىز يۈزىنىڭ شادلىق چىقىدى. دوستلىق شىلتەسى بىلەن:

ئانىسى ئۆزىنىڭ قالغان آغاسى ئىدىم... قايتقاننى ئىككى كۈن بولدى، بىزگە ھامان سەلەمى يوق دىب، ئۆيىگە لىپ تۇراخ ئىدىم، دىب كۆرسىدى، ئامانلىق سۇرادى. بارى بىزگە ياڭادان ئاق ئۆيىگە توڭل، ئورتادى ئۆلگەن تىرمەگە كىردىلەر. ئوقال ئۆزىنىڭ خىزمەتلىرىنى

كىنىدى. تۇتۇنلىكى ياپىلغان، كىيىنلەرنى كۈتەرب چىقىرىپ قويغان بو تېرىمىدە ھاۋا بىر
ئاز تالەن ئىدى. باي، قوناق بىلەن سۈيىلەنە — سۈيىلەنە باشىداغى ئۇچلى بۇرلىگى، ئۈستىدە گى
كۈپىسىن سالىدى، سۇلگى بىلەن قېغۇل سىمىز جىلىكەسىن، مويىلارنى سۇرتىدە، قوناقنىڭ
ئوڭ ياغىدان تورگە ياق بۇكىلەپ ئوتىدى. قارلىغاچ تىگى ئۆيدەن ياقىلارنى ئالغا دىپ
چىچىپ توقالنى كوردى:

آپام، دېدى. قوناقنىڭ قەدرلىسى كىلدى... قوقىنىڭ سىمىزىن سويىدىر، قازىلقنىڭ، يالنىڭ
مايلىسىن سالىساڭ كىرەك دېدى. توقال، آي بالام يۈرەڭگە تەمەس ئۆت تۈشكەن ئېكەن
دېپ قىزغىن قالدى. قىز ساوتلارنى قوناقلىرىغا قويدى، ياڭادان ئۈستەپ، قىزنى ئورتاغا
كىتىپ ئوتىردى، شاپىرپ سالا باشلايدى.

سارسىماي، ئېلىنك، كۈننىڭ عادى ھەللەرن سۇراشقاندا سۇڭ قوناقچا،

— جەقارام، ئىندى سىنىڭ يىراق ئېللەردە كۈرگەنلەرگى ئېكلىق، دېدى.

— تاباق ئۈستەلە باردى، ساوتلار بىر بىر آرتلى يۇرپ، بوشالا، ياڭادان بولا تۇردى.
قارلىغاچ ئۆزىنىڭ قولى بىلەن مەجلىسىدەن بىر آز چىقىدەك ئوترا ئىدى، كۈپ ئىچمەدى باشقا لارنىڭ
چىكىلەرى قىزاردى يۈزلىرىدە تىرچىقىدى، آقىرساق ئىسرىكلىك قان تامىرلىرى بويىنچا
تارالا يىرىپ — تارالا يىرىپ كەيىلى، بىر آز قىزماچا ھەلگە كىتىردى. قازاقنىڭ آتسىدا سوز
سۈيىلەر تلى، ھەزىر بىر لەز زەت بىلەن ئەڭگەمەنى آقۇن — آقۇن سوزا تۇرغان بولدى.

— يىگىت قايمىرى قاراڭغى، قايمىلى، قايمىرى كۈلكى كورنىشلەردە ئۆزىنىڭ كۈرگەنلەرن
سۈيىلەپ ئوترا ئىدى، آتاسار، قىزىجار، كۈكچە تاو، قوستاناي، سىيى، ئومبى لىرىدەن آلب،
سارى آرقاننىڭ باشقا ئېللەرى، ئورتا، كىچى ئۇلۇ يۈزلىرى، تورغاي، مافىلاق، پىشاق چول
بالقاش آزال دىگەنلەرن، زارافشان بويلىرىن كىچىپ، تاشكەند، آقتوبەلەر آشايامان قالاغا
جىتىدى.

— آندان سۇڭ ئۆزىنىڭ نىچىك قايموونا توقتالدى.

— ئەكەمنىڭ ياقىن دوستلارنىڭ ئادۋاكات تىنچبايىنىڭ بوتۇردا زور ياردەمى، بولدى، دى.

— اول آدەم گۈيىرنا تىردا بولغان، پىتىز بورغا بارب ۋەزىر — مەزىر كۈرگەن

بو كىشىنىڭ دىمەلەوى بويىنچا آرسلاڭبايىنىڭ سۇرگۈنگە دوچار بولۇن ھاقىر كۈرەن بىر آنى

ياخشى بىلەن: «اول آق پادىشاغا يامان تىل ئەيتە تۇرغان آدەم ئىمەس. تىك

جەيلەۋدە ئۆزى كىك بوز بالالار بىلەن، ئىل قىدرىپ قىز ئىچىپ، قىز ئۆلەپ،

قىز كۈزەلەپ يۇرۇدەن باشقانى بىلەگەن بىر جاي قازاق بالاسى، عوى» دىپ يۇرتىنىڭ

ياخشىلارنى قول قويىپ كەدەز يىرگەنلەر. مەن شۇنىڭ بويىنچا ياڭا قالاغا:

«تانا بۇغا ئۇرغىسى، ماعىجان بالاسى آرسلاڭباي دىگەن يىگىت قازاقنىڭ گۇناھىن

بىر بالاسى ئىكەن. آڭا ئۆز ئېلىنىدە قايتىغا رۇحسەت يېزىلما» دىپ يازغان ئەمىركىلە... دى.

ياخشى ئوق، قىز آلغان آرسلانباي، ئوتىرغان يىرىدەن ئىشكىگە تاباقنى ئېتىپ قاقىرىپ يېبەردى دە:

— آتانا نەلەت شول نايىمانلاردان سارى آرقىنىڭ قۇتلىرى كۈنى بولمى يوقى؟ ... سىنى سۇرۇچىلار شولار بولدى، غەيى... دىيىپ، تەمەلەپ قەھەرلەپ سۈگىنىپ باشلايدى. سۆز دىوانا كىمپىرنىڭ تايانغا كۈچىدى.

باي، قىزىنا قاراپ كۈلۈپ قويدى:

آزمىيىنىڭ ئالغا ئوتىرغان اول كەكرى آغاچ، مىڭا قىممەتلىك تۇشدى: قارلماچىم: ئىككىنچى دەۋىر كىتىرگەن ئۇچۇن مىندەن سۇيىنچىگە كۆك تولىپارنىڭ بالاسى آلا آيغىرنى آلدى، دىدى. آڭارچى تىك ئوتىرغان سۇلو شادلانپ سۆزگە قوشىلدى:

ئەكەمدەن، دىيىپ بويىنچا شول آسل يۇرغانى سۇراب يۇرى ئىدىم بايتورەنىڭ ئېلىچىسى ئۆزى بىلەمدەن مىڭا ئالمايىردى.

قوناق يىگىت: «مىنىم ئالانغانم دا شۇنىڭ يىراغراق بىر نەسلەندەن كىلە، سۇلو بىلەن يارىشپ قاراساق نىچىك بولۇپ ئىكەن؟» دىيىپ شايارتىدى.

قىز آتاسىنا قارادى:

ئەكەم مىڭا ۋەدە بىردى، بۇگۈن جىلقىغا بارىپ ئالمايىتساق، سىزنىڭ يۇگۈرۈكنىڭ چاماسى كۆرۈنۈر ۱۱.

قارىت، كەيىنلەنمە، كۈلدى: آي، ئىككىنچى تايىم! آتانا ئىرتە دەنەيىرلى آت ئۈستىدەن تۇشكەننى يوق، يىراق جەيىلەۋ قاراپ قايتىدىم، سىن ئانى تاعى جىلقىغا ئالمايىتەرگە قىزغانمىسىڭىز؟ دىدى.

بايىچىچە ئىچىدەن رىزالىق بىلەن دەشمى ئوتىردى، لايىق قىز ئۆزىنىڭ قىلدى، آتاسى، بۇگۈن كۈتۈگە بارىپ، آيغىرنى ئالمايىتەرغا كۆندۈردى.

قوناق، قارلماچى، سارسىباي ئۇچەۋلەپ، كۈن بىر آز سۈرلىگەچ، بارىغا بولدىلار. سۆز يانغان «تايىق» غا كۈچىدى.

XVIII

بۇنىڭ ئۇيى آرسلانباي دا ئىدى:

كىچىكلىكىدىن، سىزگە كىلىپكەن آت ئىيىلەرلەپ ئىدىم... شول ۋاقىت يۇرتنىڭ بۇرۇنقى قۇداسى ئازم ئەكە كىلىپ تۇشمەسنىمىز؟ آستىدا بايتورەنىڭ كۆك آراغامى، مەگەر ئۆزى آراغان، چارچاغان كۆڭلى بۇزۇلغان ئىدى، توقىنىڭ سىمىزىن چالماي، قىزنى مول قويىپ قوناق قىلدىم... مىندە قونىپ، بۇگۈن ئىرتە بىرگە يولغا چىققۇ... اول نايىمان

ئىلەنە، مېن سىزگە كىتدەم... اول آدەمنىڭ كۆپ سۆزى بار، قارت كۈنىدە آقلى تۈزەلگەنگە ئۇخشى...

سارسىمباي اول قارتنى ياخشى بلە ئىدى. زاماندا سەۋدە بلەن آلىش-يېرىشى دە بولغان ئىدى. ئېلىچىلىككە ئۇستالى بلەن دە تانى ئىدى. بىرمىجان آقساقالغا بارىپ، دىۋانا كىمپىرنىڭ تاياعىن آلعاندان سۇڭ، بۇتۇنلەي كىرى يول بلەن يامان چولگە بۇرلوۋى — نى دە بولسا، تېرەن بىر ئەيىر بولغان كۆرسەتە ئىدى.

قەزنى ياڭدادان سالا يېرىپ، —: اى... نى بولغان ئىكەن اول بايعوشقا؟ دىدى. قوناق، ساۋتىن بوشاتىپ قويدى دە:

زىمىجان قارتنىڭ، دىدى، مېڭا ئەيتىكەننى شول: بالام، دىدى، آلتىن كول جەيلەۋنە بار. سارمانلارغا مېندەن سەلەم ئەيت. اول يۇرتنىڭ ئۆلكەنلەرىنە مېنىم سۆزمنى ئېرىشىر: تاۋنىڭ تاشىنى چاقلى قاتى بولسادا، بىر جىمىرلە ئىكەن. دېڭىز بولاب جايراب ياتقان كوللەردە قۇرى ئىكەن... بايتورە نەسلى ھەزىر شوڭا ئۇخىشاپ قالدى. ئەگەر سىزنىكىلەر ياڭا يۇرت سالىرغا نىيەت قىلسالار، ئىلەنك آق كوڭل آدەملەرى ياردەمگە ئەزىر بولۇلار، دىدى. ھېچ بىر سۆزنى قاچىماسدان جۇتۇپ ئوتىرغان ھوجا ئورنىدىن قوزغالا يېردى. بو آنڭ ئۇچۇن كۈتۈلمەگەن بىر ئىش ئىدى. بىر مېنىۋىدا آلداعى كۈرەشنىڭ بۇتۇن كۆرىنىشلەرى كۆز آلدىنا كىلدى. بىر ياقدا بايتورە، — ياقوب — ياكىچى باي؛ آڭا قارشى سارسىمباي، آرسلان، كىيەۋى قالتىاي ئۇرغى، تاغى ئەللەنى چاقلى ياردەمچىلەر!! دۇشماندا مال كۆپ، آچىلا كۆپ، ئورس تورەدە، آستىرتىن، آلارنى ياقىلار؛ مەگەر سارمان ئۇرغى كىرەكسە آچىلدا بىر آز توڭگەر، ھالقىڭ بايتورەگە آچىۋىدىغان دا فايدالانر...

بولارنى ئويلاپ، سارسىمباي قوناقنى دا، مەجلىسنى دە ئۇنۇتۇپ يېبەردى. باشىن يوعارى كۆتۈرۈپ، تىشقا قىچقىردى: جۇلقىبايغا ئەيتىڭىز، يېرى كېلىسەن، دىدى. تېز آرادا زور بويلى، كىڭ قاراء شادرا يوزلى، جىرتق كىيىملى يالچى كىلىپ كىردى دە، ئىشك تۈيىنە توقتالپ، آچ كۆزلەرى بلەن تاباقداق قىزغا تىكەلدى. باي، ئوتىرغان يېرىدەن آڭا ساناب ئەمىر بېردى: قالاعا بارونى ئېرتەگەچە كىچىكىدەرىز. ھەزىر تىرانتاسقا بۇگۈن يالاندان قايتارغان قۇلا يورغا بلەن بورتە آيىرنى جىڭ، آرباغا كىيىز يورغان، مەندەر سال، يانڭا كەرىم قارتنى ئوتۇرتىپ، قورعاق كول جەيلەۋنە بار!! تورى بىرمىجان آقساقالغا توقتال، سارسىمباي سىنى قوناققا چاقىردى، يۇرتىمىزنىڭ توقتىنىدىن، قىزىندەن دەم تاتىن، دىپ ئوتىندى، دىڭ!! تاناۋىغا ئىلەنەن مەعجان ھاجىنىڭ بالاسى آرسلانباي دا بىزدە قوناق بولۇپ قالدى، دىڭ!! تۇشىڭكى؟!!

يالچى جۇلقىباي، قەزدەن كوزىن آلدى، چۇنكى ئۇمىدلەنۈ فايداسىز ئىدى، تۇشۇندىم، دىدى دە بۇرلۇپ يولغا كىتتى. لاکىن چەب ئۇلگۇرمەدى، باي آڭا توقتا، دىدى. يىگىت كىرى كىردى. سىن ئوزۇڭ، دىدى، قال، آنلارنى جىگىت بىردە كەرىم قارتىڭ ئوزىن گەنە يىبەر، تىز يۇرسىن، دىدى. يالچى يارى دىب دالغا چىقتى. مەجلىسدە گىلەر آبدىراپ قالدى. قوناق سۇرارغا قىمادى، لاکىن بايىچە آڭلامى قالرغا تەلەمى ئىدى:

يەشى توقسانغا قاراپ بارغان اول آقساقالنى بولاي مەشەقەتلەرگە تەلەوڭنىڭ سەبەبى بىلەن آلامدە، دىدى.

سارسمباي ئىككى سوز بىلەن آڭلاتا قويدى:

تايلاق ئوزى بار، مەگەر قىنالىغان آزمباينىڭ يىرمىچان آقساقال بىلەن نىلەر سۇيەلەشكەننى، نىچۇن كىلگەننى بىزگە آز مەلۇم. چاقىرتووم — شونىڭ ئۇچۇن!! قەز بۇتۇن تامىرلارغا تارالۇپ ئۇلگۇرگەن، آرتىق سىدىرغا ئورۇن قالماغان ئىدى، نىچىكىدەر سوزنىڭ دە جايى ئۇزۇلگەن ئىدى. بو ھەممەسىنە سىزلىدى. قوناق، دالغا يۇرۇپ كىرسەك! دىدى.

بارى دا قوزغالب، ساحراغا چىقىدىلار.

XIX

تۇش آوغان، ھاوا بىر آز تالغىلانغان، كۈندىزگى قىزودا قايتقان، ماللار ھەممەسى دالغا، يەشل ئولەنگە تارالغانلار، تىك بۇگۇن بەرەنلەپ دە بولتىر كىلارى ئەلى يىراققا كىتەرلىك نەب جىتمەگەن دورت قو، ئۇ تىرەسىندە كورنەلەر. بەيەلەدەگى قۇلۇنلار كىڭ ساحرادا چاپارغا سابىرىزلاپ، آرقانلاردا تارتىلىپ كىچ جىتكەننى تۈزمىزلىك بىلەن كۈتەلەر ئىدى. توقال، ئورتا ئۇ قارشىنىدا زور قازان توتۇپ ئىت پىشە ئىدى.

سارسمباي كورشى فەقىر تىرمەدەن بىر يىگىننى قىچقىرىپ چاقودى:

— بالام، سىن دىدى، بىزگە آنلار ئىيەرلەپ بىر، مەنە قارلەچ سۇلو، آران آتاسىن يىراق جىلغىغا آلب بارىغا كۈچلەپ تۇرا، دىب، قىزى بىلەن آرسىلانغا قاراپ آزەنە يىلمايدى. ئوزى جىز قۇمىغان تۇتۇپ ساحراغا يۈنەلدى.

باي، ئەيلىنىپ قايتىپ، آنلار ايىدۇرتىپ ئۇلگۇرگەنچى، يىگىت بىلەن قىز ئۇچۇن بىرىچە مىنۇت اولاق ۋاقىت بولدى.

قارلەچ سۇلو ھەلنى سۇيەلەپ آلدى:

— آچق ئېيتىپ بىرمىلەر، شولاي دا ئىككى آيدان تويىنى ياساپ، مېنى قالتاي يۇرتىغا ئۇزاتىغا ئەزىلەنلەر سىزلە... يىگىت ئۇچ كۈن ئىلگىرى كېلىگەن ئىدى... آيىلا جىڭگىم آرتىدىن جەبىر ئېتىدىگەن. مەگەر مېن، قابولم يوق دېيىپ كىرى قايتمىدىم. اول كىتىكەندە: ياخشى ئاناڭ توغان، يامان سۇلو بىلەن بىزنىڭ ئىل، نى قىلارغا ئوزى بلەر، قارلماچ ئۇچۇن سارمانلارغا قارا آيىر ئۇرۇغى بىلەن ئېسەبلەشكە تۇرى كېلىمەن! دېي ئېيتىكەن... ئانامدا سىزنى بولسا كىرەك، چاقىر ئوگىت قىلدى، مېن جىلدىم، كۈچلەشكەن، گەدەمنى ئالتەن كۈلدەن ئىزلىرىم، دېدىم... اول كۈز يەشى بىلەن رەنجىدى، تىلنى ئالماشاڭ، ئىككى يۇرت آراسىدا تالاش چىقارما تۇرغان بولساڭ، سىڭا ئېمىزگەن ئانا سۇتىنى بەھىللەمەم، دېي قارىغىدى... ئىندى نى قىلارنى؟

يىگىت بونى كۈتمەگەن ئىدى. اول قالماق تۈلەگەن تەقدىردە، ئانا— ئانا رىزا بولەر، قارا آيىرلاردا تالاش قوزغاتماسلار، دېي ئۆمىد ئېتە ئىدى. لېكىن توقتالارغا ئېسەبلەمەدى. قاراعم سىن، خافا بولما، دېدى، بېرىمجان آق ساقالنى ئالارغا ئاتلار كېتىدى. اول كىلەر، مېن ئانڭ بىلەن كېڭەش قىلىپ باغىم. سارسىماي بىلەن بايىچىنى رىزا ئاتارغا بەلكى ئۆستىنە آلەر، بولماسا ئوز جايىنى قارارنى دېدى. قىزنىڭ يۇزى قاتدى. كۈزلىرىنى ئىندى در آور ئوى چىقىدى:

— ئىرىكەم، ئەگەردە مېنىم ئەكەم— چىچەم، قارا آيىرلار بىلەن بۇزىلارغا تەلەمەسلەر، نى قىلارنى؟
يىگىت بىر سۆزدە كېسىدى:

— مېن يارتى يولدا توقتالارغا ئۆيرەنمەگەنمەن، سىنىڭ يۈرەڭنىڭ باتىرلىقىدا ئىشنام، ئات ئۆستىدە ئويناپ، ئۇچا تۇرغان قازاق يىگىتلەرى دالادا بېدى دېسكى؟ قاراڭغى تۈندە ئاسل آرخاماقلار بىلەن ئالتەن كۈلدەن يامان چولگە كېتسەك، بو يۇرتنىڭ قايسى آدەمى بىزنى قوبۇ تۇتاردا، قايسى يىگىتلەرى ئانا بوعانڭ ماعجان بالاسى آرسىلماي جەيلىۋەندەن قارلماچ سۇلۇنى تارتىپ ئالب قايتام دېي سوعىشا چىقار ئىكەن؟! قىز مەھەببەت ھەم كېسكىلىك تولىغان زور، ماتور قارا كۈزلىرى بىلەن يىگىتكە قارادى: — قارا آيىرلار بىلەن قان توغش چىقا قالسا؟

ئاتلارنى ئېيەرتىپ كېتىدىلەر. بايىدا قايتىپ كېلە ئىدى. آرسىلماي آچۇ قاتناش ئوساللىق بىلەن:

— خافا بولما، قولچاقىم، بىر جايىن تابارنى! دېي سۆزى بىردى. ئاتلانىلاردا ئۇچەۋلەپ جىلپىغا كېتىدىلەر.